

Удодено у ~~544~~ инвентар бр.

1 јануара 1942 год.

Београд.

O NOVCU

teorija novca izložena s obzirom na
rešenje valutnog pitanja

napisao

Dr. Živko Topalović.

~~~~~  
Cena 4 dinara.  
~~~~~


SARAJEVO, 1929.

Štamparija „Bos. Pošte“.

PREDGOVOR.

Rat je iz temelja pokolebao ceo privredni život. U njemu su uništeni ili poremećeni svi nužni organi za proizvodnju i saobraćaj kojima se ljudsko društvo hrani i bez kojih ne može da živi. Poremećena je poljoprivreda oskudicom radnih snaga ljudskih i stočnih, oskudicom mašina, gjubreta i t. d. Poremećena je industrija i zanatstvo oskudicom mašinerije i alata, sirovina, uglja i ostalih pomoćnih materija. Poremećen je saobraćaj razorenjem puteva, željezničkih pruga i mostova, lokomotiva i vagona, parobroda, telegrafskih i telefonskih linija. Usled poremećenog rada i saobraćaja ne proizvodi se onoliko koliko društvu treba i ono zapada u tešku krizu i u njemu se razvijaju unutrašnje borbe koje vode do građanskih ratova. Problem privredne obnove je danas najvažniji životni problem.

Ali o njemu u njegovoj ukupnosti ne mislimo govoriti. Želimo da raspravimo samo jedno pitanje među mnogim pitanjima privredne obnove, pitanje o novcu. U društvu u kome se proizvode espapi novčani mehanizam je neminovno nužan. On je po važnosti ravan svima ostalim srestvima za

proizvodnju. U društvu privatne svojine proizvodnja je slobodna t. j. neorganizovana. Ne postoji jedan društveni organ koji bi utvrdio šta društvu sve treba pa bi organizovao i rasporedio sredstva za proizvodnju što ih ima, radne snage što ih ima i sirovine što ih ima, i tako stvorio društvenu proizvodnju. U društvu privatne svojine ne postoji isto tako jedan organ koji bi proizvedena dobra raspodelio među članove društva. U oskudici jedne svesne društvene organizacije proizvodnje i prometa dobara postoji u današnjoj privredi jedan mrtvi, nesvesni mehanizam za koji je vezan sav privredni život. To je novac. Prava u privrednom životu ima samo onaj ko ima njega. Samo sopstvenik novca može organizovati proizvodnju kupivši za njega zemlju, stoku, mašine, sirovine i radnu snagu. Samo sopstvenik novca može doći do potrebnih dobara za potrošnju. On ih najviše mora kupiti. Da bi došao do novca za koji će kupiti ono što njemu treba, svaki mora prodati ono što sam ima: svoju radnu snagu ili svoje espape. Da bi to mogao treba da kupac, t. j. onaj kome je nužna moja radna snaga ili espap koji sam ja proizveo, ima novaca.

Celokupan privredni život, rad i promet u današnjem kapitalističkom društvu potpuno je vezan za novac. Današnjoj je privredi isto toliko nužan novac kao što su joj nužne mašine ili ugalj za njihovo kretanje, Kao što za uredan rad mašina mora biti sigurna i čvrsta, isto tako i novčani mehanizam mora biti siguran i čvrst.

Ratom je i novčani mehanizam potpuno poremećen. Novac je po svojoj vrednosti jako opao i njegovi sopstvenici vide kako im se bogastvo u

rukama topi kao sneg pod suncem. Usled nesigurnosti vrednosti novca ceo privredni život postaje u opšte nesiguran. Sopstvenici espapa ušteđu se da ih prodadu jer se plaše pada vrednosti novca. Pod takvim okolnostima nemoguće su stabilna trgovina i industrija. Radnici dobijaju svoje nadnice u novcu. Pada li novcu vrednost nužno je nadnice povećavati. Do tih povećanja radnici dolaze samo posle teških borbi koje poremećavaju sav privredni život. Promene vrednosti novca izazivaju trajno kolebanje cena. Privreda je usled toga trajno uzburkano more na koje se ne pušta onaj ko ne mora. Otuda se obustavlja rad baš u vremenu kad je on najnužniji.

Uspostava novčanog mehanizma jeste akutna nužda svih klasa u društvu. Kao što je kapitalisti potrebna sigurnost njegovoga novčanog kapitala potrebna je i radniku sigurnost njegove nadnice. Radnici samo štrajkom dolaze do povišenja nadnice. Ali kad vrednost novca naglo pada tarifna politika gubi svaki značaj. Mora se tada gotovo svakih 15 dana štrajkovati, a to najzad dovodi sindikalne organizacije do sloma. U opasnosti je isto tako i sva radnička štampa kao i sve druge ustanove jer se trajno povišavanje članskih prisosa i pretplate ne sprovodi lako. Sa gledišta interesa revolucionarnog socijalizma takog je važno u kakvom će stanju biti novac u momentu preuzimanja političke vlasti od strane proletarijata. Komunistička privreda se ne može da organizuje jednim mahom. Njeno organizovanje dok obuhvati sve privredne grane i dok reši problem sitnoga poseda u varoši i selu mora da se produži čak i u industriski najrazvijenijoj zemlji više godina

a u manje industriski razvijenim zemljama, ili za slučaj međunarodnih zapleta, može da traje i deceniju. Za sve to vreme privreda ne sme stati i promet privrednih dobara mora se vršiti. Novčani sistem će imati da traje i po dolasku proletarijata na političku vlast. Revolucionarnoj vladi odmah treba novaca, i to mnogo novaca. U vidu novčanica vladi nije teško doći do novca. Ona ga prosto štampa ako gragjani neće da joj ga dadu. Time pak ona postojećem novcu obara vrednost i obara je sve više u koliko više novoga novca štampa. U vremenu isključive vrednosti zlata ni jedna revolucija se nije mogla održati ako bi se digla protiv interesa sopstvenika novca. Zlato se moglo lako sakriti a oteti se silom u dovoljnoj meri nije moglo. Danas se vlade toga otpora ne boje. Revolucije su sigurne od onoga momenta kad zavladaju bankom koja izdaje novčanice i njenom štamparijom. Sakrivanje novaca tada ništa ne vredi. Novo štampana novčanica pobijaće vrednost onoj novčanici što se krije. Ma se zavukle pod najdublju tačku zemljine kore izdavanjem novoga novca starome će se trajno topiti vrednost. A to je toliko isto kao i postepena konfiskacija svega novčanoga bogastva. Otuda je finansiska osnovica svake revolucije u toliko čvršća u koliko je solidniji novčani mehanizam u zemlji u kojoj ona zavлада.

Mi smo se odlučili da pre ostalih pitanja što ih današnji život postavlja na dneyni red raspravljamo novčano pitanje još i s toga što je ono ne samo najmanje razumljivo i o njemu u našoj zemlji u opšte nema stručne literature, već što je radi njegovoga razumevanja nužno znati nešto

privredne istorije i potpuno poznavati ceo privredni sklop današnjega društva. Bez dosta visokog stepena političko-ekonomskoga znanja savršeno je nemoguće razumeti to što se naziva novčani mehanizam. Novčanim pitanjem je danas zainteresovana široka publika i to je prilika koja ne sme biti propuštena za širenje političko-ekonomskog znanja. Za nas učenike Karla Marksa u toliko je to bolja prilika što se danas jasno pokazuje da je samo marksistička novčana teorija u stanju da problem reši.

Postoje zakoni novčanoga saobraćaja i novčano pitanje je dakle jedno stručno pitanje radi čijega je razumevanja potrebna izvesna količina stručnog znanja. Ali je novčano pitanje jednovremeno pitanje u koje su upleteni ne samo opšteprivredni već i mnogi klasni interesi. I kod njegovog rešavanja u punoj meri pojavljuju se klasne suprotnosti, razvijaju se klasne borbe. ✕

Mi želimo dati čitaocima najprostije i najjasnije što je to u nauci u opšte moguće onoliko ekonomsko-političkog znanja koliko se mora imati pa da se novčano pitanje razume. To ni iz daleka nije sve što se u ovoj oblasti do danas zna i mnogi će u ovoj knjizi dobiti potstreka za dalje svoje ekonomsko-političko obrazovanje. Mi dalje želimo uticati da novčani problem dobije svoje pravo i potpuno rešenje u jasnome svatanju jedino uspešnih srestava kojima se vrednost novca može podići i ustalniti. U neminovnim klasnim borbama, koje se i na ovome pitanju moraju razviti mi želimo pobjedu onim klasama čiji je interes jednovremeno i interes socijalnoga i privrednoga napretka. Toj pobjedi želimo doprineti.

Bolest je akademičara da pokažu svoju veliku učenost i načitanost i da ispod teksta knjige ispisuju hiljade imena i knjiga koje su iskoristili. Od te bolesti mi se otržemo. U toliko nam je veća dužnost reći da smo za ovaj rad iskoristili Marksov Kapital, zatim Finanzkapital Rudolfa Hilferdinga, u svetskoj literaturi najbolju knjigu o novčanom pitanju, zatim više radova Karla Kautskog, a naročito odeljak o novcu u njegovoj knjizi „Uebergangswirtschaft“, čiji je teoriski deo mestimično preragjen izostavljanjem nepotrebnih i dometanjem onih pitanja iz teorije novca koje su nužne za razumevanje novčanoga stanja koje kod nas vlada.

Knjiga je zamišljena u tri dela: prvi raspravlja pitanje kako se novac može popraviti po svome kvalitetu, t. j. kako mu se može podići i ustaliti vrednost, tako da nestane razlike vrednosti izmeđju novčanice i zlata. Drugi deo raspravlja pitanje o upotrebi i raspodeli one količine novca koji se ima, t. j. o njegovom kvantitetu. Treći deo treba da bude kritika projekata i predloga za rešenje novčanog pitanja u Jugoslaviji. Zavisí od prilika da li će ova sva tri dela ugledati sveta zajedno ili jedan za drugim.

Septembra 1919.

Bitolj.

Dr. Živko Topalović
advokat u Beogradu

Kako je postao novac.

Kako je postao novac.

Sve što hoće da se pozna najbolje će se poznati ako se prouči istoriski, t. j. ako se ispita kad je i kako postalo i kako se razvijalo dok je do današnjeg stanja došlo. Tako ćemo i mi najlakše i najbolje pojmiti današnji novčani problem ako vidimo kako je novac u opšte postao, kako se razvijao i čemu služi.

1. Novac kao prometno sredstvo.

Ljudi žive od plodova svoga rada. Svoju proizvodnju materijalnih dobara ljudi organizuju na razne načine. No što se novca tiče od značaja su dva tipa proizvodnje koji su se do danas javljali: da li proizvođač, ili grupe proizvođača, rade i sami troše svoje sopstvene proizvode, da li dakle rade za svoju ličnu upotrebu, ili rade predmete koje sami neće potrošiti već će ih ustupiti drugim ljudima. U proizvodnji za ličnu potrošnju bilo u porodici, bilo u plemenu nema nikakve razmene predmeta, pa otuda nema ni novca. Tek kad je nastala t. z. proizvodnja espapa, izrada predmeta koje će potrošiti ne oni koji ih rade, već drugi ljudi, postao je novac.

Ljudi su mnogo hiljada a možda i stotinama hiljada godina živeli u malim grupama, plemenima, i svako pleme kao jedna porodica proizvodilo je samo sve što mu je za život bilo potrebno zajedničkim lovom, negom životinja i obradom zemlje. Pleme je bilo komunističko, svojina je bila zajednička i svi članovi plemena bili su dužni da rade posao koji im se na plemenskom

zboru dodeli. Ali su vremešom vogje u ratu i sveštenici počeli da se uzdižu i u plemenu su se lagano stvarale klasne razlike. Razlike su bivale sve veće naročito od kad je jedno pleme savladavši drugo u ratu potčinilo ga sebi. Pobedioci su postali gospodari zemlje, stoke i svega blaga, a pobjegnjeni, ako nisu pobijeni, postajali su robovi. Ropstvo je trajalo preko hiljadu godina pa je svetom zavladao plemstvo, koje je gospodarilo svom zemljom, a seljaci koji su zemlju obragjivali bili su za zemlju vezani, t. j. nisu sa nje mogli begati. No i pored klasnih razlika sve što plemenu treba u plemenu se proizvodi. Robovi, sluge i docnije za zemlju vezani seljaci zadovoljavaju sve potrebe svojih gospodara kao i svoje sopstvene bilo neposrednim radom na imanju gospodara, bilo stalnim davanjem proizvoda rada, trećine, desetka itd.

Podelom rada u onim malim zajednicama nisu se mogle daleko razviti proizvodne snage (tehnik i tehničke sposobnosti ljudi). Put razviku otvoren je tek tada kad su različite zajednice, koje su se zanimale izradom različitih proizvoda, došle jedna s drugom u dodir i stale uzajamno razmenjivati svoje proizvode. Time otpočinje proizvodnja espapa t. j. dobara koje, bilo jedna cela ljudska zajednica, bilo jedno preduzeće proizvodi ne radi toga da ih samo i potroši, već da ih razmeni za proizvode drugih ljudi koji ih trebaju, ali ih sami ne proizvode. Kad se espapska proizvodnja do potpunosti razvije, kao što je to danas slučaj, onda redovno i normalno svaki proizvodjač proizvodi ono što njemu lično ne treba već hoće da ga razmeni za proizvode drugih.

Ali razmena nije laka ni prosta stvar. Kad se proizvođači raznih espapa sastanu na mestu za razmenu (na pijaci) u cilju da espape uzajamno izmenjaju, onda će oni u svom poslu uspeti ne samo ako svaki na pijaci bude našao ono što njemu treba, već još uz to ako sopstvenik traženog espapa bude potrebovao ono što mu se u zamenu nudi.

Stolar je, recimo, doneo jedan sto na pijacu, u nameri da ga razmeni za platno. Tkač je došao na pijacu takogje, ali mu ne treba sto. On bi hteo brašna da nahrani porodicu. Mlinar je doneo džak brašna na pijacu, ali mu ni na pamet ne pada da nabavlja platno već traži vina da počasti sebe i svoje goste. Dva bureta stoje pokraj njega. Željno bi ih on odneo, ali vinogradžiji ne treba brašno već hoće jedan sto za svoj ladjak.

I tako razmena ne može da se izvrši. Svi sopstvenici espapa vraćaju se kući s onim s čime su i otišli a ne s onim sa čime su želeli. Samo u vrlo retkom slučaju zamene se dva proizvođača gde svaki ima baš ono što drugome treba.

U početku razmene svaka grupa, pleme ili porodica u glavnom sama proizvodi sve svoje potrebe i razmenjuje samo viškove, ono dakle što zaostane preko zadovoljenja svojih potreba kao tekočina, te otuda niko nije zavisao od toga da li će, kad i gde zaista da izvrši razmenu za espape koje želi. U početku istoriskog doba najveći deo čovečanstva nalazio se na ovom prelazu iz čiste proizvodnje za sopstvenu potrebu u proizvodnju espapa, pa to prelazno doba baš i kod kulturnih naroda traje još i danas. Po varošicama zanatlija se još i danas bavi poljoprivredom a seljak sam

proizvodi najveći deo industriskih proizvoda koji su mu potrebni.

Razmena je s početka nešto slučajno, nešto što zavisi od zgodne prilike. No čim je počela da se vrši običnije i redovnije odmah se izvesna vrsta robe stala više tražiti, radije se i lakše prima u razmenu nego druga vrsta robe.

Čim je jedan espap stekao taj povlašćeni položaj prirodno je bilo da su sopstvenici ostalih espapa težili da, ako na pijaci svoje espape ne mogu zameniti za ono što žele, bar da se otresu svojih teško razmenljivih espapa i da ih dadu za lakše razmenljive, pa ma im i nepotrebni bili. To im je bolje nego da se ne svršivši ništa vraćaju kući. Za taj lakše razmenljivi espap pre će moći doći do onoga što im treba nego za svoj sopstveni proizvod. Uzmimo u napred navedenom primeru stolara, tkača, mlinara i vinača, koji svoje proizvode ne mogu da razmene. Dodje još jedan proizvođač na pijacu i dotera recimo kravu. I neka je recimo stoka postala taj espap koji se najradije uzima u razmenu jer ona svakome treba i svako najlakše za nju može da nadje kupca. Sopstvenik krave pregleda šta sve ima na pijaci. Njemu treba sto i on ponudi svoju kravu za sto. Stolaru krava ne treba jer već ima tri na livadi. Ali on zna da će kravu lakše razmeniti pa radije daje sto za nju nego da ga vraća kući. Uzevši kravu on se obraća tkaču, čije mu platno treba. Tkaču ne treba ni krava kao što mu nije trebao ni sto. On hoće brašna. Ali kako mlinaru ne treba platno to tkač prima stolarevu ponudu, daje svoje platno a uzima kravu. Stolar se sad otarasio svoga stola, dobio platno i ide sa pijace. Na isti način

pomoću krave dobija tkač brašno od mlinara a mlinar vino od vinara. Svako dobija ono što mu treba a krava sve jednako menja gospodara dok ne padne u ruke nekome kome stvarno treba da bi mu davala mleka a ovaj je dalje ne ustupa. Za sve ostale privremene sopstvenike krava je imala tu stvarnu upotrebnu vrednost da im bude sredstvo za razmenu. Ta upotrebna vrednost jeste nešto novo, ona ne dolazi od prirodnih osobina krave, već dolazi od uloge koju je imala na pijaci da obavi. Tom ulogom da posluži kao opšte prometno sredstvo krava je postala novac.

Posredovanjem novca omogućavaju se razmene koje ranije nisu bile moguće. Tek kad se novac ustalni razmena espapa se vrši brzo i sigurno i omogućava da se svaki posveti proizvodnji samo jedne vrste robe, te se tako i podela rada vrši do najviše mere.

Ali svako dobro ima i svoju zlu stranu. Gde se upotrebom novca proizvodnja espapa potpuno razvije i zameni proizvodnju za sopstvenu potrošnju tu je svaki sopstvenik espapa potpuno zavisan od toga hoće li se na pijaci naći jedan sopstvenik novca, koji će mu ga dati za njegov espap. Ma koliko se proizvodilo, bez učešća novca espap ne može da pregje od proizvođača na potrošača. Novac je bezuslovno nužno sredstvo prometa espapa bez njega se ne može da obavi putovanje espapa iz ruku onih koji su ga proizveli u ruke onih koji ga trebaju ali ga sami ne proizvode.

2. Novac kao merilo vrednosti drugih espapa.

Razvija se još jedna osobina novca. Vratimo se našem primeru pre posredovanja novca. Stolar

hoće platno, tkač brašno, mlinar vino i t. d. Gde dogje do neposredne razmene tu se menjaju raznolike upotrebne vrednosti jedna za drugu. (Upotrebna vrednost je osobina stvari da zadovolji izvesnu ljudsku potrebu. Ova joj osobina ističe iz njene prirode: upotrebna vrednost hleba je n. pr. da nas hrani). Raznolikost upotrebni vrednosti njihovih espapa baš i jeste razlog za sopstvenike da ih razmenjuju. Sad se javlja novac i mi smo pretpostavili da ulogu novca pre pojave metala vrši krava. Sve raznovrsne upotrebne vrednosti sad se razmenjuju za jedno i isto dobro koje van prometa za svakog razmenjivača nema nikakve upotrebne vrednosti. U ulozi novca krava nam se pojavljuje ne kao espap podoban da podmiri neku stvarnu potrebu razmenjivača, ne kao upotrebna vrednost, već kao jedan nov oblik vrednosti, kao prometna vrednost. Sve raznovrsne upotrebne vrednosti razmenjuju se sad za jednu i istu prometnu vrednost: 1 sto, 10 metara platna, 50 kg brašna, 100 litara vina, sve ravno jednoj kravi. Kod krave kao novca nas ne interesuje što ona daje mleko ili što joj je meso dobro, već nas interesuje koje se količine od raznovrsnih espapa razmenjuju za nju. Usled toga što nam novac pokazuje ove količine on postaje merilo vrednosti espapa.

Vrednost espapa odregjuje se društveno potrebnim radnim vremenom za njihovu proizvodnju, t. j. onom količinom vremena koju na proizvodnju toga espapa treba pa potroši radnik srednje sposobnosti snabdeven alatima srednje usavršenosti. Razmena vrednosti nije ništa drugo do razmena proizvoda koji nose u sebi iste količine rada.

I u društvu u kome postoji proizvodnja za sopstvenu potrošnju dok su ljudi slobodni i ravnopravni i rade zajedno i jedan za drugoga, svi oni teže jednakosti u radu i jednakosti u uživanju proizvoda zajedničkog rada. Svi dakle podjednako rade i podjednako uživaju. Ova težnja za jednakošću i ravnopravnošću ne menja se ni u koliko kad prestane zajednički rad i zajedničko prisvajanje (prvobitni komunizam) pa nastane podela u privatne radnje, gde opet ljudi rade jedan za drugoga. Svaki je istina gospodar svoga proizvoda, ali on ga nije za sebe proizveo već hoće da ga zameni za tugji proizvod. Ovde se težnja za jednakošću radnih napora samo pojačava, jer na mesto bratstva i drugarstva u komunizmu, nastupa otugjenost proizvođača. Niko neće za drugoga da radi više nego što je drugi za njega radio. Proizvod moga desetočasnoga rada dajem samo za proizvod tvoga desetočasnog rada jer su oni, kako se ekonomski kaže, jednake vrednosti.

No ova težnja za jednakošću proizvođačima postaje sve manje jasna jer oni ne rade neposredno jedan za drugoga, već zamenjuju proizvod za proizvod a ne rad za rad. Stvar postaje tek tada zagonetna i nejasna kad se prestane zamenjivati stvar za stvar, upotreba vrednost za upotrebnu vrednost, već se sve raznovrsne espapske upotrebne vrednosti počnu meriti jednom zajedničkom prometnom vrednošću, prometnim srestvom, novcem. Ko proda svoj espap iznad njegove radne vrednosti dobija za proizvod svoga rada proizvod koji u sebi nosi više rada, više novca, nego onaj koji svoj proizvod proda po njegovoj vrednosti ili ispod vrednosti.

Ako se espapi zamenjuju po njihovoj vrednosti niko se ne bogati na račun drugoga. Ja u formi tugjeg espapa dobijam upravo ono što sam svojim radom sam stvorio u formi svoga espapa. Ali ako se razmenjuje iznad i ispod vrednosti, onda jedan postaje u novcu bogatiji, nego drugi. Kad su proizvođači slobodni i jednaki i kad svako može da proizvodi što hoće onda se proizvođači radije odaju onoj grani proizvodnje u kojoj se za istu količinu rada dobija više novca nego onoj u kojoj se za istu količinu rada dobija manje novca. Čim se poveća proizvodnja poveća se i ponuda na pijaci onih espapa koji se plaćaju iznad vrednosti i zbog toga njihova cena mora da padne, dok se kod espapa, koji su se prodavali ispod vrednosti proizvodnja smanjuje, ponuda opada i njihova cena mora da skoči. I tako zakon vrednosti, zakon razmene espapa po jednakosti utroška rada na njihovu proizvodnju, stalno se probija promenama u ponudi i tražnji na pijaci.

To važi za prostu proizvodnju espapa u kojoj je proizvođač, koji robu donosi na pijacu jednovremeno i radnik. To što prodaje on je sam svojom rukom i rukom svoje porodice stvorio. No stvar se menja kad se počne proizvoditi na kapitalistički način, kad sopstvenik i prodavac robe sam ne radi espape koje prodaje već uposljuje i plaća stručne najamne radnike. On više ne donosi na pijacu proizvode svoga sopstvenoga rada već proizvode tugjeg rada čiju je radnu snagu kupio isto onako kao što je kupio zgrade, mašine, sirovine. Sad on više ne računa koliko muke i znoja, koliko radnog vremena leži u espapu, već računa koliko je on platio dok je do tog espapa došao.

koliki su mu troškovi oko proizvodnje. Kapitalista računa po ulozenom kapitalu a ne po radu. I on teži za jednakošću dohotka kao i radnik u prostoj espapskoj proizvodnji, ali ne za jednakošću dohotka od rada, već za jednakošću dohotka od uloga kapitala. On hoće da stopa profita bude ista za sve kapitaliste, t. j. da njemu svaka stotina dinara uložena u jednu granu proizvodnje donese isti prinos kao i stotina dinara drugog kapitaliste uložena u drugu granu proizvodnje. A za rad njega se ne tiče. Nije se on mučio nego njegovi radnici.

Zakon vrednosti time biva nešto promenjen ali ne i uništen. Sada moraju pijačne cene izvesnih espapa biti trajno veće od njihove radne vrednosti, ali zato opet pijačne cene drugih espapa moraju trajno biti ispod njihove radne vrednosti. Jedno drugo samo dopunjuje. Jedna grupa radnika uložila je više rada u espape koji su se uzajamno razmenili nego druga grupa; ali se to njihovih kapitalista ne tiče jer su oni u rad uložili isti kapital i dobili isti profit.

Skok cena jedne grupe espapa iznad vrednosti poništava se padom cena druge grupe espapa ispod vrednosti. Time se ni u koliko ne menja količina rada koja je u društvu u opšte data niti količina espapa koji su tim radom proizvedeni i društvo sa njima raspolaže. Ukupna cena svih espapa upravo je ravna ukupnoj radnoj vrednosti svih espapa, jer dok su jedni prodani iznad drugi su ispod vrednosti, pa je ukupni zbir pijačnih cena ipak ravan ukupnom zbiru radnih vrednosti. Tako zakon vrednosti ipak nije oboren. Radna vrednost je polazna tačka i osovina oko koje se okreće ceo sistem razmene espapa. U nad-

nici kapitalistička klasa daje radničkoj klasi samo toliko koliko joj je nužno da se ishrani i održi porodicu. Iz ukupne količine proizvoda, recimo za godinu dana, radnicima se da njihova ishrana a sve ostalo što je proizvedeno u dobrima svake vrste pripada kapitalističkoj klasi kao višak proizvodnje, višak vrednosti. To kapitalisti prodajom pretvaraju u novac i između sebe dele. Oni to dele dajući svakome deo srazmeran njegovom ulogu kapitala u proizvodnju. To je njihova pravda, njihov moralni princip, njihova jednakost. Ali koliko će oni imati da podele? Onoliko koliko su im radnici stvorili i ostavili. Od radne vrednosti dakle zavisi ukupna masa viška vrednosti, ukupan profit. Od nje zavisi i stopa profita, koja se dobija kad se podeli ukupna suma profita ukupnim ulozenim kapitalom u proizvodnju i pronagje se koliko na svaku stotinu uloga poda »zarade«. Cene espapa na pijaci postale su u kapitalističkoj privredi različne od radne vrednosti zbog toga da bi se postigla kapitalistička jednakost mesto radničke jednakosti. Kad su sami radnici sopstvenici espapa oni se razmenjuju po načelu: ista količina moga rada za istu količinu tvoga rada. A kad su kapitalisti sopstvenici espapa oni se razmenjuju po načelu: proizvode koje sam dobio ulogom mojih 100 dinara za proizvode koje si ti dobio ulogom tvojih 100 dinara. U mojima istina ima više rada, ali što se to mene tiče kad ja nisam radio? No nas sviju kapitalista tiče se koliko su svi naši radnici radili i koliko proizveli jer ćemo mi svi imati da podelimo samo ono što nam preostane od njihova rada i njihove ishrane.

Radna vrednost se uopšte nikad ne vidi. Vrednost espapa ne meri se na pijaci količinom društveno potrebnog radnog vremena za proizvodnju toga espapa, t. j. ne kaže se ovaj espap vredi 10 časova rada, već se njegova vrednost izražava u izvesnoj količini novca, na čiju je proizvodnju utrošeno isto onoliko radnog vremena kao i na proizvodnju espapa koji se prodaje. I ta količina novca jeste cena espapa.

Sve što ljudi rade oni to najpre sebi zamisle kao cilj i nameru pre nego što preduzmu praktične korake. Tako i vrednost espapa merena u novcu mora biti utvrgjena u glavi proizvođača pre prodaje espapa. Obrt espapa nije mogućan pre nego što mu se prethodno ne odmeri vrednost. Novac služi kao srestvo za odmeravanje vrednosti espapa i ova njegova uloga je za opstanak proizvodnje espapa isto tako bitna i važna kao i njegova uloga da stvarno posreduje pri razmeni dva espapa. Ceo novčani espap je kao prometno srestvo manje nužan nego kao merilo vrednosti.

Na pr. u 3. veku pre Hrista stari Egipćani su upotrebljavali bakar i zlato (ne i srebro) kao novčane espape i njima su merili vrednost svih drugih espapa. No espapi nisu prodavani za novac već se obično neposredno zamenjivali jedan za drugi, a novcem im je samo merena vrednost. Hteo se razmeniti na pr. jedan vo. Njegova je vrednost utvrgjena na 119 bakarnih utni (14, 4 kg. bakra). Za njega je data jedna krava procenjena 25 utni bakra, 5 merica meda vrednosti 4 utne, 8 merica ulja vrednosti 10 utni i još deset drugih raznih stvari za ostatak. Bakar je ovde vr-

šio samo ulogu merila vrednosti. On bi bio prometno srestvo tada kad bi sopstvenik vola stvarno primio 119 utni bakra pa onda sam kupovao za bakar kravu i sve drugo što mu treba.

Bakar je u starom Egiptu više služio kao merilo vrednosti nego kao prometno srestvo s toga što je bio jako tražen za praktičnu korisnu upotrebu kao metal. Baš zbog toga je bakar i bio zgodan da se upotrebi kao novčani espap. Ali kako je proizvodnja bakra bila ograničena to se on nije mogao mnogo upotrebljavati u prometu jer bi ga oskudevalo u industriji. Metal koji se bavi na pijaci i kod pojedinaca kao prometno srestvo za industriju je izgubljen.

I plemeniti metali su sve do prošlog stoleća više upotrebljavani za praktičnu upotrebu nego kao novac. Marks je citirao jedan proračun Jakobjev iz 1831 g. po kome od celokupne količine plemenitih metala u Engleskoj dve trećine su bile u luksuznim stvarima a tek jedna trećina kao novac. „U celoj Evropi i Americi za jednu četvrtinu ima zlata više u luksuznim predmetima nego u novcu“. (Ka kritici Pol. Ekonomije.)

Danas zlata ima više iskovanog u novac nego u industrijskoj upotrebi. Tako je godine 1911 bilo

	iskovanog novca	industrijski preragjenog (po prilici)
Zlata	372 mil. dolara	166 miliona dolara
Srebra	117 „ „	142 „ „

Pri raspravljanju novčanih pitanja veoma se malo pazi na to da materija od koje se pravi novac ne služi samo tome cilju, već se isto tako upotrebljuje kao espap, kao upotrebna vrednost,

pojavljuje se na pijaci čas kao novac čas kao espap ne menjajući pri tom ni u koliko svoju vrednost.

Isto tako često se previgja uloga novca kao merila vrednosti. Novac pak ovu ulogu može da vrši samo zato što je on sam kao espap proizvod rada i nosi u sebi izvesnu radnu vrednost. Zaboravljajući ovu potpunu samostalnu ulogu novca dolazi se do sasma lažnih zaključaka, jer novac kao merilo vrednosti ne podleži onim istim zakonima kojima je podložan kao cirkulaciono, obrtno srestvo. Razlika se odmah vidi: ako novac treba da posreduje razmeni espapa, da posluži dakle kao obrtno srestvo on stvarno mora biti tu, čim se kupuje. A ako novac služi kao merilo vrednosti on se samo zamišlja, dok se može menjati stvar za stvar bez posredovanja novca. S druge strane i ako se novac pri merenju vrednosti samo zamišlja, u misli se mora imati pravi, stvarni novčani espap žlato, srebro, bakar, potpuno nezamenljiv kakvim drugim espapom. Na protiv mi možemo onaj novac koji pri kupovini mora telesno da saučestvuje da zamenimo surogatima, predmetima niže ili bez ikakve vrednosti (gvoždje, hartija) koji se kao zamenici i prestavnici pravoga novca pojavljuju u njegovo ime i prelaze iz ruku kupca u ruke prodavca.

Obučar može da utvrdi cenu paru cipela koje je načinio na 40 zlatnih dinara, ne videći ni jednog dinara pred sobom. Ali on tu cenu ne bi mogao utvrditi kad vrednost zlata ne bi bila prethodno tako isto čvrsto utvrgjena, kao što on sad utvrgjuje vrednost cipela. Pomoću poznate i utvrgjene vrednosti zlata on tek utvrgjuje vrednost

cipela, veleći: ove moje cipele vrede upravo toliko koliko vrede dva zlatna komada od po 20 dinara.

Kad novac služi kao merilo vrednosti on se ne može zameniti nikakvim nevrednim ili manje vrednim surogatima. A kao prometno srestvo on se može zamenjivati.

3. Novac kao srestvo plaćanja.

Do sada smo pretpostavljali da se espap razmenjuje neposredno za novac, da se plaća u gotovu, i novac služi kao kupovno srestvo. Ali ne biva uvek da se novac primi jednovremeno sa predajom robe. Kupac možda nema novaca pri sebi. Novac očekuje nešto docnije a roba mu treba sad. Ako prodavac ima poverenja u kupca on može da se zadovolji recimo pismenim obećanjem njegovim da će mu novac dati docnije. Odnos kupca i prodavca sad se pretvara u odnos poverioca i dužnika.

Ovo stanje može da nastane usled rgjavog položaja kupca ali može da bude i sasma redovno stanje prometa espapa. To je uvek slučaj kad se usled toga što su proizvođač i potrošač daleko jedan od drugoga izmegju njih postavi trgovac posrednik kao kupac i prodavac. Proizvođač je recimo u Engleskoj a potrošač u Indiji. Mora da progje dosta vremena dok roba ode u Indiju, tamo nagje sebi kupca i u formi novca vrati se natrag u Englesku. Ako ovo putovanje robe i novca traje više meseci i posao se obavlja posredovanjem kakvoga trgovca, to će trgovac često posao moći preduzeti tek pod tim uslovom da mu engleski fabrikant za robu, koju mu je prodao u Engleskoj

traži novac tek po isteku nekoliko meseci. Ovde novac više ne služi kao srestvo za kupovinu jer je kupovina zaključena i bez posredovanja novca, već se njime isplaćuje jedan dug.

U koliko se više razvija proizvodnja espapa, a ona tek u kapitalističkoj formi postaje opšta i najviša, u toliko sve više rastu slučajevi, gde novac služi kao srestvo plaćanja, da se recimo plati kirija ili zakup kuća i zemljišta, koje se upotrebljuju. Pa i pri isplati nadnica novac je samo srestvo plaćanja. Jer kapitalista je ne samo kupio već i potrošio radnikov espap, njegovu radnu snagu, pre nego što ju je platio.

Na prvi pogled izgleda da se uloga novca kao srestva plaćanja ne razlikuje mnogo od njegove uloge kao kupovnog srestva. Jer novac za uzetu robu mora biti dat, samo to u prvom slučaju biva docnije, u drugom ranije. Ali u ovom međuj vremenu može mnogo što šta da se desi. Dužnik može biti varalica, ili može bankrotirati i prodavac ne videti nikad svoj novac. No i kad to ne bude drugi vid ima docnije plaćanje a drugi kupovina za gotov novac.

Kad se kupi za gotovo obe strane su odmah slobodne. One naravno podleže ekonomskoj nužnosti, ali ne podleže nikakvom spoljnjem pritisku. Kad obučar kupuje kožu kupuje je izvesno zato što mora, jer mu je to potrebno za podmirenje njegovih životnih potreba. Ali ga niko ne prinudjava da kupi baš danas a ne sutra, da kupi kod ovoga trgovca a ne kod onoga, da uzme ovaj kvilitet a ne onaj i da baš ovoliko plati.

Sve je to drugačije kad se plaća docnije. Tu u svima odnosima na mesto slobode vlada pri-

nuda: kupac mora u odregjeno vreme platiti odregjenu sumu novaca odregjenom licu za odregjenu robu koju je već uzeo i mora je zadržati pa dopadala mu se, ne dopadala mu se. Ovo ekonomski prinudno stanje daje prilike državi da se umeša između kupca i prodavca i da silom njihove odnose regulisava. Tako država stiče jednu vrstu uticaja na novčani obrt. Država prinudjava da se na njenoj oblasti ima kao srestvo plaćanja upotrebljavati njezin novac. Samo novac koji je ona priznala jeste vredeći novac; poveritelj je dužan da ovaj novac primi a dužnik dužan da u ovom novcu plati. Time se stvara prividnost kao da u državnoj sili leži poroklo novca i njegova vrednost.

Metalni i kovani novac.

Metalni ili kovani novac.

1. Plemeniti metali.

Privredne i saobraćajne prilike svake zemlje odreguju koji će espap pri razmenama u njoj dobiti prevagu nad ostalima, steći opšte priznanje, primati se kao opšte prometno sredstvo, postati novac. Otuda su novcem bivali raznovrsni espapi, kao stoka, robovi, pelcovi, so, graške kakao i t. d. U Crnoj Gori i Albaniji ulogu novca dugo vremena vršilo je oružje: konj vredi male puške ili velike puške. U stočarskim predelima služili su krugovi sira kao novac. No najzad su se svuda probili plemeniti metali (zlato i srebro) i bakar, blagodareći njihovim prirodnim osobinama, te služe i danas kao jedini novčani espapi.

Njihova nepromenljivost uticajem vremena, mesta, atmosferskih prilika čini ih pre svega pogodnim da vrše ulogu novca. Roba se kupuje da se potroši, da je dakle nestane u njenoj prvobitnoj formi. Ona ispada sasvim iz prometa. Hleb sam kupio da pojedem i on više nikad neće videti pekara. Novac na protiv trajno ostaje u prometu. On većito kruži iz ruke u ruku, niko ga ne uništava već njim vrši novu kupovinu. Za svakoga novog kupca i prodavca on treba da predstavlja i u sebi nosi istu onu vrednost koju je imao i za prethodne kupce i prodavce u čijim je rukama bio. Stoka i robovi mogu da se pobole i umru, pelc ne rgja, ali mogu moljci da ga pojedju, a ni graške kakao ne mogu se većito držati. Srebro i zlato pak ostaju trajno sebi ravni, nepromenljivi, pa je isto tako i bakar nepromenljiv na suvome

vazduhu koji vlada u prasedištima kulture, Egiptu i Vaviloniji.

Kod metala nema nikakve razlike u kakvoći izmegju pojedinih komada; upotrebne vrednosti su im uvek iste; dok kod drugih espapa koji su služili kao novac velika je razlika megju pojedinim komadima — dva vola, dva roba nema jednaka. Kod metala se komad od komada ne razlikuje po kakvoći već samo po količini, po težini. Otuda su metali veoma pogodni da budu izraz samo prometne vrednosti, one vrednosti koja, nezavisno od različitih upotrebnih vrednosti raznih espapa, izražava koliko rada koji espap u sebi nosi i u kakvoj se razmeri jedan espap za drugi razmenjuje.

Dragoceni metali su meki, vrlo lako i vrlo mnogo mogu da se dele. Na ma kako sitne deliće ih iskivali oni ništa ne gube od svoje vrednosti, jer se isto tako mogu lako sliti, od novca se iskovati u stvari i iz stvari u dukate i dinare. Deljenje im ni u koliko ne smanjuje njihovu korisnost, upotrebnu vrednost, deljenjem dakle oni ne gube glavnu osobinu espapa. Za novčani espap deljivost je megjutim veoma potrebna osobina jer na pijacu dolaze i tamo se promeću espapi najraznovrsnije vrednosti. Kad imam jednu zlatnu šipku tešku pola kilograma, a hoću da kupim robu čija je vrednost ravna 50 grama zlata, nije mi ni malo teško otseći parče te težine, t. j. deseti deo od šipke. Ali kako bih mogao dati deseti deo od vola, od roba ili od pelca?

Važan razlog da se plemeniti metali prime kao novac jeste i njihova laka prenošljivost sa mesta na mesto. Oni imaju veliku vrednost a ra-

nije su imali još veću vrednost nego danas. U malim količinama plemenitih metala ima vrlo mnogo rada. Velike sume vrednosti moguće je prenositi kao mali i ne baš mnogo težak paket. Nema bojazni da će se pri prenosu pokvariti. Zbog toga su plemeniti metali bili vrlo zgodni za trgovinu koja je od svoga početka internacionalna. Promet se najpre počeo da vrši na granicama između plemena i plemena i trgovina je vrlo rano vezala razna plemena jedno za drugo.

Važna je okolnost još i to da se vrednost plemenitih metala po malo i neosetno menja. Vrednost espapa se ne odreguje radnim vremenom koje je stvarno upotrebljeno na proizvodnju baš toga espapa, već društveno potrebnim radnim vremenom za proizvodnju takve vrste espapa u vreme kad se vrši prodaja, t. j. ocena vrednosti. Ako je proizvodnja jednoga espapa trajala ceo radni dan pa bude pronagjena mašina da se on proizvodi za pola radnog dana, tada će vrednost i ranije proizvedenih espapa pasti za polovinu samo ako dogju u prodaju zajedno sa espapima izragjenim posle pronalaska i odomaćenja nove mašine.

Uticao je promena načina rada na vrednost espapa ne oseća se uvek odmah. Najbrže se on oseća kod onih espapa koji se brzo troše kod kojih se na duže godina ne čuvaju velika stovarišta, već im se najveći deo uvek ponova proizvodi. Na pr. žito. Njegova se vrednost znatno menja iz godine u godinu prema tome kako ispadne žetva jer se jednom istom količinom rada dobije čas više čas manje pšenice.

U koliko više ima ranije proizvedenih a nepotrošenih espapa, u koliko se njima dodaje sraz-

merno manje proizvodnjom novih, u toliko će se uticaj promene načina rada laganije osetiti na pijaci, t. j. cene će biti stalnije.

Blagodareći nerazorivosti plemenitih metala čuvaju se kod njih dugo vremena ranije proizvedeni metali, te starih u prometu ima znatno više nego što se proizvede novih metala. Oni se svake godine vrlo malo istroše hemiskim procesima i izlizivanjem poglavito zbog toga što se predmeti izragjeni od plemenitih metala usled njihove velike skupoće veoma pažljivo čuvaju. Leksis je proračunao da se zlato godišnje poništi za dva hiljadita od postojeće količine. On je izračunao da je 1900. godine postojalo svega 35.5 milijardi maraka zlata, a tadanja godišnja proizvodnja iznosila je 1 milijardu maraka, dakle jedva tri od sto od staroga zlata. Iza toga staro zlato popelo se na 50 milijardi a godišnja proizvodnja na 2 milijarde, dakle za 4 od sto. Za godinu 1550 cenio je Leksis staro zlato na 1700 miliona, a godišnju proizvodnju na 20 miliona, dakle svega 1 od sto. I pored ogromnoga porasta staroga zlata ipak je porastao procenat svakogodišnje prinove. U 16. i 17. veku priteklo su u Evropu ogromne količine zlata i to ne iz nove proizvodnje već su opljačkana u Americi i Indiji stovarišta koja su se kroz vekove skupila, pa su ih evropljani sva prikupili sebi.

Veliki porast svakogodišnje proizvodnje zlata nastao je poglavito usled mnogobrojnih pronalazaka u načinu njegova vagjenja. Tehnički napreci nisu ostali bez uticaja na vrednost zlata. Od 16. stoleća zlato je po vrednosti vrlo mnogo palo. Ali usled malog godišnjeg prirasta novog zlata

prema starom zlatu kod njega se uticaj od promena načina rada osećao na pijaci vrlo sporo, mnogo sporije nego kod ostalih espapa. A to što vredi danas vredelo je daleko više za ranija stoleća gde su tehničke promene bile daleko manje i sporije.

Pijačna vrednost plemenitih metala podleži daleko manjim svakogodišnjim kolebanjima nego vrednost pšenice. Pa ipak je prosečna vrednost pšenice od srednjega veka pa do danas daleko manje pala nego što je pala vrednost plemenitih metala. Jer proizvodnost rada u poljoprivredi nije toliko porasla koliko proizvodnost rada u rudarstvu.

Adam Smit utvrđuje da se vrednost pšenice iz godine u godinu više kolebala nego vrednost zlata i srebra, ali se u toku jednoga stoleća manje menja. On veli: „Vrednost srebra menja se znatno od stoleća do stoleća, ali vrlo malo iz godine u godinu, tako da ostaje ista ili skoro ista za pola stoleća pa neki put i za celo stoleće. Cena ovih metala (zlata i srebra) svakako nije nepromenljiva, ali su njene promene lagane, postepene i jednolične... Da bi se izazvala jaka promena u ceni zlata i srebra, koja bi se pokazala u osetnom padanju ili skakanju cena svih espapa, nužno je da nastupi kakva ekonomska revolucija, kao što je nastupila pronalaskom Amerike“.

Tako su zlato i srebro u istini ideal ekonomista espapske proizvodnje. Oni su u svojoj espapskoj vrednosti za kraće periode vremena nepromenljivi. A takvo jedno stalno merilo vrednosti potrebno je prometu espapa radi njegovoga pravilnoga toka kao što mu je potreban nepromenljiv i uvek jedan isti kilogram, metar i litar. Smit veli o tome:

„Mera za količinu kao što je recimo čovečija stopa, palac, šaka, lakat, koji su uvek raznoliki, nikad ne mogu biti tačna mera količine stvari. Pa tako ni espap čija se vrednost stalno menja nikad ne može biti tačna mera vrednosti drugih espapa“.

U toku ekonomskog razvitka postaje novac ne samo merilo vrednosti i prometno sredstvo već još i sredstvo za štednju, za obrazovanje blaga (bogastva u gotovu) i sredstvo plaćanja dugova. I toga radi nužno je da on po svojoj vrednosti bude nepromenljiv.

No ma koliko se želelo da novac po vrednosti bude nepromenljiv to se u ovome svetu gde je svaka stvar podložna promeni, ne da potpuno postići. Ali od drugih espapa plemeniti metali imaju relativno najveću nepromenljivost vrednosti te su pored ostaloga i zbog toga oni najzad sebi osvojili pravo da budu jedini novčani espap.

2. Iskivanje metala u novac.

Količina metala meri se težinom. Vrednosti u novcu izražavaju se odregjenom merom u težini zlata, srebra, bakra. Pri svakoj kupovini dakle treba da se meri metal. Kod starih Egipćana tako se zaista i radilo kad god se novčani metal nije upotrebljavao samo kao merilo vrednosti već se njime stvarno plaćalo. Za merenje su upotrebljavani bakarni, zlatni a docnije i srebrni prsteni. Maspero ovako opisuje rad pri kupovini: „Pri svakoj kupovini ponova mora da se meri metal. Merenje je uvek povod za živ spor među obe strane. Pošto se izviču da je vaga rđjava, da je merenje bilo krivo, da je pretešlo ili da nije do-

teglo, da se mora meriti ponova, kupac i prodavac se najzad umore i sporazumu pa zadovoljni odlaze. Ali zlo je već veliko kad se nagju nepošteni ljudi koji falsifikuju plemenite metale pa u zlato i srebro sipaju toliko bakra koliko se nasuti može a da se to okom ne da primetiti. Trgovac, koji rećimq, veruje da je primio osam utni čista zlata a njemu su megjutim dali leguru, mešavinu, koja izgleda isto tako kao i drugo zlato, ali u njoj ima čitava trećina bakra, gubi u neznanju trećinu svoje robe. I da nije bilo ove opasnosti od prevare, od koje se s pravom svako bojao, zamena za metale u starom Egiptu potisla bi sa pijace sve druge predmete kojima se posredovala razmena. Metali će kao novčani espap potpuno osvojiti pijacu tek onda kad se izmisli način da ih svet ne mora svaki put meriti i kad bude siguran od prevara falsifikovanjem". (G. Maspéro, Aegypten und Assyrien, Leipzig 1891.).

Ovaj način je pronagjen tada kad se na pijaci javio jedan autoritet, lice ili ustanova, u koga su imali poverenja i kupac i prodavac, koji je na pojedinu parčad metala metao svoj pečat i zajamčavao da su izmereni i da su nefalsifikovani, da sadrže dakle tačno odregjenu količinu metala. Takav autoritet mogao je pre svega biti kakav veliki trgovac, poznat u mestu. No komadi metala na koje je on stavljao svoj pečat primani su bez probe i bez merenja samo od onih koji ga poznaju i koji u njega imaju poverenja. U celoj pak zemlji primani su trajno bez ispitivanja i bez merenja štemblirani komadi metala tek od tada kad ih je počeo izdavati autoritet koga svi priznaju: kad ih

je država odmeravala, štemblirala i puštala u saobraćaj.

Tako je eto postao kovani novac. On nije ništa drugo do parče plemenitog metala za čiju tačnost po težini i ispravnost po sadržini država jamči žigom što ga na ovo parče metala stavlja. Na mnogim imenima novca još i danas se vidi njihovo poreklo. Reč marka (nemački novac) značilo je u srednjem veku dvoje: težinu ($\frac{1}{2}$ funte) i marku (pečat), koji se na metal stavljao da mu odostoveri težiru. Kod Engleza se zlatan novac zove funta (a to je mera za težinu), kod Italijana lira (livra, latinsko ime za funtu, meru težine). No danas se već zaboravilo da se imenom novca označavala jedna odregjena težina plemenitog metala.

Čim je otpočelo kovanje novca svaki je mogao lako iskovati svoj metal u novac jer je imao prosto da ga odnese u državnu kovnicu i iskuje kao što žito odnese u vodenicu da dobije brašno. Isto tako i država je za svoj račun prekivala u novac onaj metal kojim je htela kupovati ili plaćati. Danas se u kovnicama novca više kuje za državu nego za privatne, dok je ranije bilo obrnuto.

Po dosadašnjem saznanju država je prvi put počela da odostoverava i kuje metalni novac u Maloj Aziji u VII. veku pre Hrista. Kovali su ga lidijski kraljevi i grčke varoške republike.

Kovani novac je prvi pravi i isključivi novac. Jer u njemu metal ne služi nikakvoj drugoj nameni, nema nikakvu drugu upotrebnu vrednost, do da posreduje razmenu. Poluge (bare) metala mogu da se upotrebe i kao novac i kao sirovine u indu-

strij. Kovani novac već to ne može. Jer ako njega hoćete da upotrebite za industrijske ciljeve morate ga najpre pretopiti i u njemu uništiti onaj rad koji ga je u novac iskovao. I tako je kovani novac čisto i isključivo novac.

Njega iskiva država i na njemu zapisuje vrednost. Tako je postalo mišljenje da država stvara novac i da mu ona sobom daje vrednost. Koliko je to netačno vidi se već po fakti što se kovani novac prima samo u granicama one države u kojoj je iskovan i čijoj garanciji građani veruju. No razmena espapa počinje najpre na granicama društvenih zajednica; međunarodni promet je prvi i glavni oblik prometa espapa. A u prometu preko državnih granica kovani novac kao takav ne vredi. Kad se preko granice plaća, ne gleda se na državni žig niti se komadi broje, već se još i danas kao i u starom Egiptu na terazije meri, koliko se kilograma zlata ili srebra daje. Tu potpuno nestaje prividnosti kao da novac dobija svoju vrednost time, što država na njega stavi svoj žig. Megjutim u granicama državnim ova se prividnost povećava daljim razvićem novca.

Sitan novac ili moneta za
potkusurivanje.

Sitan novac ili moneta za potkusurivanje.

Država ima isključivo pravo da kuje novac i ima moći da prinudi svoje građane da taj njen iskovani novac primaju kao zakonsko sredstvo plaćanja. To svoje pravo država može i da zloupotrebi pa da proizvodi novac koji ima stvarno mnogo manje vrednosti nego što na njemu piše. Time varka da država može po miloj volji da pravi novac i da mu određuje vrednost, dobija mnogo potkrepljenja.

Da ostavimo na stranu mnogobrojne slučajeve gde su kraljevi falsifikovanjem novca potkradali svoje podanike. Oni su postojeće dinare prekiivali u sve manje i praznije dinare, dodavali bakar i olovo uzimali srebro i za uzeta dobra od njihovih podanika davali im sve manje vrednosti u novcu. Oni su obmanjivali državnim žigom tvrdeći da u komadu ima više metala nego što ga stvarno ima. Tokom vremena ispražnjavanje metalne sadržine novca vrši se otvoreno i bez prevare. Ono postaje ekonomska korist i preka potreba za celu zemlju. O tome hoćemo da govorimo.

U prirodi samoga novca leži to, da njegova prava metalna vrednost nikad ne odgovara onoj vrednosti, koja na njemu piše. Vrednost mu je potpuna samo onda, kad svež i nov iz kovnice izadje. Od tada prometom kroz hiljade ruku počinje njegovo trenje, opadanje težine i vrednosti. Ali o tome se ne vodi računa. Komade niko ne meri, već ih uzima kao da su tek izašli iz kovnice. No to vredi samo u granicama državnim. Preko granica metal se već meri a ne broji i

onda komadi, koji su se istrli vrede manje nego novi komadi.

Svaki se komad ne istire podjednako. Po neki komad leži mirno u kakvoj kasi ili podrumu i u opšte se ne tare, dok drugi po sto puta na dan leti iz ruke u ruku, prenosi se, truska se i naravno izgubi mnogo od svoje težine. Ali unutra u državi i jedan i drugi komad vrede podjednako. Izlizivanjem se ne poremećava ni utvrgjeni odnos, koji postoji između komada dve razne vrste metala, recimo između zlatnog i srebrnog.

U počecima proizvodnje espapa ulogu novca ne vrši samo jedan espap već ih uvek ima više i to kako kao merilo vrednosti tako i kao obrtno sredstvo i sredstvo plaćanja. A kad se proizvodnja espapa visoko razvije, tada redovno ima samo jedan jedini espap, koji je opšte merilo vrednosti, čijim se količinama izražavaju vrednosti ostalih espapa. Ako više raznih metala vrše ulogu novca uvek je samo jedan od njih pravo merilo vrednosti.

Pa tako je i kod kovanog novca. Uz nimo radi jasnoće da postoji metrično (desetično) merenje, što naravno u starim vremenima nije bilo. Ako postoje tri novčana metala oni će se kovati u komade jednake težine, te će zlatna novčana jedinica biti teška 10 grama zlata, srebrna 10 grama srebra, bakarna 10 grama bakra. Ali tako nikad ne biva. Uvek jedan metal preovlada nad ostalima. Ako je to, recimo, zlato koje je preovladalo, onda će se srebrni i bakarni novčani komadi po težini tako podesiti, da vrednošću odgovaraju odregjenom razlomku zlata. Ako vlada desetični sistem u brojanju onda će se iskovati srebrni novac toliko težak da bude ravan jednome gramu

zlata, a bakarni novac da bude ravan jednoj desetini od grama zlata. Ako zlato i srebro po vrednosti stoje kao 1 : 13, 5, ako je srebro trinaest i po puta jeftinije nego zlato, onda će se srebrni novac kovati ne da bude težak 10 grama, nego 13, 5 grama. A ako je srazmera vrednosti zlata i bakra 1 : 210 onda će se bakarni novac kovati da bude težak 21 gram i biće po vrednosti ravan jednoj desetini grama zlata.

Naravno da i srebro može biti glavni novčani metal i onda bi se zlato prema njemu podešavalo. Ono bi se kovalo recimo tako, da zlatan komad vredi koliko deset srebrnih komada. Ako je srebrni komad težak 10 grama, onda bi se zlatan komad morao iskovati u težini 7, 3 grama, jer bi sada po vrednosti bio ravan 10 srebrnih komada. Današnji nemački novac od 20 maraka težak je nešto ispod 8 grama.

U ovim slučajevima stoje zlatni, srebrni i bakarni komadi u stalnoj međusobnoj srazmeri. Ako je zlato espap za odmeravanje vrednosti, onda nam srebrni i bakarni novci predstavljaju sobom odgovarajuće po vrednosti količine zlata, ali jednovremeno i odregjene količine metala od koga su sami načinjeni. Svaki srebrni komad predstavlja zlato, ali jednovremeno nosi svoju punu metalnu vrednost u samome sebi. Među raznim novcima se tada izvrši podela rada. Što je veća vrednost koju predstavljaju istom težinom to su kovani novčani komadi sve više podesni da se njima vrše velike kupovine i da se prenose u inostranstvo radi plaćanja, a koliko im je niža vrednost u toliko su oni podesni za sitne kupovine i saobraćaj u mestu. Radi vrlo malih nabavki mora se novac

iskivati od najjeftinijeg metala. Bilo bi nemoguće iseći zlato na tako sitne komadiće, da im vrednost bude dve pare i te komadiće iskovati u novac. Koliko bi se tek tada zlata u prašini pogubilo!

Što se brže novac promaće iz ruke u ruku to se brže liže. Novac male vrednosti najbrže se liže. No nejednak je uticaj izlizivanja na kovane novce male vrednosti i na novce velike vrednosti, koji zbog male težine a velike vrednosti kruže ne samo u mesnom već i u međunarodnom saobraćaju. Jer tu svako izlizivanje, kad se plaća preko granice, znači čistu štetu za sopstvenika novca. Bilo da ih on pošlje kao iskovan novac bilo da ih prelije u bare u inostranstvu će se oni meriti i primiti samo po njihovoj pravoj, unutrašnjoj vrednosti, bez obzira na državni pečat na njima. Gde država vodi računa o interesima pravilnog saobraćaja espapa a ne samo o uskim svojim ili bankarskim interesima, tu ona naredjuje, da se i iz unutrašnjega saobraćaja povlače komadi metala, koji služi za međunarodna plaćanja, čim se izližu preko izvesne mere. Na račun državne kase ili na račun novčanične banke olakšali komadi povlače se iz saobraćaja i pretapaju. Po engleskome zakonu soverin (zlatnik), koji je izgubio više od 0, 747 drama (ne punih 0, 04 grama) težine prestaje biti zakonsko sredstvo plaćanja.

Druga je stvar s kovanin novcem male vrednosti koji je nepodesan za međunarodna plaćanja. Ma koliko da se on izliže, ako se na njemu samo poznaje žig i vrednost on se u unutrašnjem saobraćaju prima. Kod njega se utvrdjeni odnos između vrednosti i težine poremećava. On trajno može predstavljati veću vrednost nego što je po

težini metala stvarno ima. Državni žig mu određuje vrednost.

Čim se to zapazilo onda je misao bila blizu da se za lokalni sitni saobraćaj iskivaju novci čija će metalna vrednost biti manja nego što na njima piše. Takva vrsta novca naziva se sitan novac (moneta za potkusurivanje). On se javlja tek u 16. stoleću.

Takav novac naravno privatni ne smeju iskivati, dok svaki svoje zlato u državnoj kovnici može prečiti u zlatnike. Jer šta bi onda nastalo ako bi svako ko ima kilogram srebra ili bakra mogao da ga iskuje u novac za koji bi mogao kupiti (pošto iskovan novac nosi veću vrednost) dve i tri kile bakra ili srebra ili drugih espapa? Tada bi nastao opšti haos u saobraćaju espapa. Ne, ovo vrlo korisno zanimanje zadržava država za sebe. Ona može da ga vrši bez ikakve štete za proces proizvodnje i razmene espapa ako iskivanje sitnog novca vrši u uskim granicama, ako ga iskuje samo toliko koliko ga malom, lokalnom saobraćaju stvarno treba i saobraćaj ga u sebe potpuno usiše.

Papirni novac.

Papirni novac.

1. Čist papirni novac i banknota.

Kad smo već jednom došli dotle da država iskiva novac manje vrednosti nego što na njemu piše, možemo učiniti još jedan korak dalje. Zarada koju država pri tom ima može biti povećana ako se mesto metala, koji, ma kako prost bio ipak nešto vredi, upotrebi kao novac tako reći potpuno bezvredna materija, u kojoj ima vrlo malo rada. Prešlo se na to da se punovredni kovani novac zameni novčanim ceduljama kod kojih je unutrašnja vrednost potpuno iščezla a ostao samo državni žig.

Prvi koraci su učinjeni kad je nastalo izdavanje papirnog novca i to najpre u 17. veku, pa se to ponovilo u 18. pa je u 19. već uzelo velike razmere. Čim su vladari saznali za veštinu da od hartije prave novac, prestali su odmah da se bave alhemijom, težnjom da se na veštački način stvori zlato.

Papirni novac o kome ovde govorimo ne treba pomešati sa banknotom (bankovnom notom, priznanicom) jer banknota podleži drugim zakonima i o njoj ćemo docnije govoriti. Banknota je uputnica po kojoj ja kad god hoću mogu da podignem stvarni novac, metalni, koji leži u podrumu neke banke. Banknota mi je priznanica kao da sam ja dao moj metalni novac na ostavu banci i na banknoti piše da će mi banka izdati moj metalni novac čim ja to zatražim. Čist papirni novac pak nije ništa drugo do obična cedulja koju država pušta u saobraćaj, ne da zameni ko-

vani novac koji bi ostavila da leži u kasi, već da stvori od hartije novac pošto kovanog novca u opšte nema. Papirni novac izgleda stvaranje vrednosti iz ničega. On, običnim jezikom rečeno, nema nikakve metalne podloge.

I banknota je cedulja od hartije koja služi kao novac i spolja se ne razlikuje od papirnog novca. Ali ova cedulja jeste uputnica na zlato koje u gotovu leži u banci. Banknote ne izdaje država nego banka. Banknota nije postala iz državnoga prava da kuje novac, već se razvila razvićem bankarstva. Ali u ratno doba država je zloupotrebila poverenje u izdavačke banke, pa je izdavala preko njih i u formi banknota u stvari svoj papirni novac, uskrativši pravo privatnima da po novčanoj uputnici podižu iz banke svoje zlato. Zbog ovoga se danas u praksi izgubila razlika između papirnog novca i banknote, ali radi pravilnog teoriskog razumevanja njih treba dvojit.

2. Vrednost papirnog novca.

Pitanje se postavlja kako se vrednost papirnoga i sitnoga novca može da saglasi sa Marksovom teorijom po kojoj se vrednost stvara samo radom.

Vrednost papirnog novca ne određuje se onom količinom rada koja stvarno postoji u papiru. Papirni novac, posredujući razmenu espapa zamenjuje u saobraćaju zlato i to onu količinu zlata, koja bi tamo morala da bude kad papira obeleženog kao novac ne bi bilo. Otuda se i vrednost papirnog novca određuje onom količinom društveno

potrebnog radnog vremena koje je nužno da se proizvede ona količina zlata koja je papirnim novcem u saobraćaju zamenjena. Sličan slučaj imamo i kod rente na zemljište. Vrednost proizvoda sa najplodnijega zemljišta ili iz najizdašnjijega rudnika ne određuje se onim radom koji stvarno u njima postoji, već radom koji je nužan bio za proizvode na najneplodnijem zemljištu ili najsiromašnijem rudniku, zbog toga što, da bi se celokupna društvena potreba podmirila mora i ovo zemljište poslednje vrste da bude obradjeno i ovaj rudnik poslednje izdašnosti crpljen. Da bi to bilo njihov rad mora biti potpuno nagradjen kao i svaki drugi rad. To iskorišćuju sopstvenici plodnijih zemljišta, jer oni svoje proizvode neće da dadu jeftinije. Kad u novčanom saobraćaju mesto zlata upotrebljujete štembliranu hartiju morate joj dati onoliko vrednost koliko zlata ona stvarno zamenjuje. Dokle god je zlato novčani metal ono je gospodar svih novčanih vrednosti, pa i papirnog novca. Ali zlato može da bude zamenjeno papirnim novcem kao obrtno sredstvo samo u granicama te države, nikako pak u međunarodnom saobraćaju espapa.

Vrednost papirnog novca ne stvara dakle država po svojoj volji, već se ona određuje nezavisno od države i protiv volje države onom količinom zlata koja bi u saobraćaju stvarno morala biti kad tu ne bi bio papirni novac. Država na ovaj način može da stvori samo onoliko vrednosti koliko je unutrašnjem saobraćaju espapa stvarno potrebno novca. Sve što država više stvori, sam saobraćaj pobijanjem vrednosti to poništava.

U prometu se u svako doba nalazi izvesna količina espapa, čija se vrednost zna. Kad bi svi ovi espapi jednovremeno bili prodani, onda bi trebalo zlata koliko iznosi vrednost svih njih da se plate. Ali sve se prodaje ne vrše jednovremeno, već jedna za drugom. Ja najpre prodam ono što imam pa iza toga kupujem što mi treba. Čim sam prodao mogu odmah da kupim i tako jedan isti komad novca u toku dana može da prodje kroz mnogo ruku. Recimo, na pijacu se donesu espapi u vrednosti 100 miliona dinara. Prodaje i kupovine teku takvom brzinom jedna za drugom da jedan isti komad novca prosečno izvrši deset kupovina na dan. Tada će biti dovoljno imati na pijaci 10 miliona komada novca pa da se obrt svih espapa bez teškoće izvrši. Ako ne bi bilo dovoljno novca promet se ne bi mogao vršiti bez zastoja, već bi često zapin'ao. A ako bi bilo više novca on bi ležao bez upotrebe jer razmena espapa sav taj novac ne bi mogla da usisa. To je isto kao i kod železnica gde zavisi od količine robe koja ima da se prevuče i od brzine vožnje koliko će se vagona upotrebiti. Ima li na raspoloženju više vagona oni ostaju prazni, ima li ih manje zadržavaju prenos robe.

Količina novca koja u jednoj zemlji za njen unutrašnji promet espapa mora da postoji jeste jedna određena količina i po vrednosti i po broju komada. Ta se količina prema promenjenim prilikama menja, ali se uvek da izračunati. Ona zavisi od broja i veličine vrednosti espapa koji treba da se razmene i brzine prometa t. j. od fakta koliko obrta može da izvrši jedan isti komad novca. Taj novac stalno kruži. On se nigde ne

zadržava. Prodao sam moj espap i odmah kupujem drugi. U stvari ja sam razmenio moj sto za kaput koji je izradio neko drugi, a novac koji je pri ovoj razmeni posredovao, bio vredeći ili ne vredeći, meni je sve jedno, jer je meni glavno bilo da dođem do kaputa. Otuda novac posrednik može da bude i parče hartije sa žigom koga svako ne može falsifikovati. Ako dakle u promet espapa u mesto metalnog zlata pustimo po vrednosti isto onoliko štambiranih hartija koliko bi bilo nužno kovano novca i ako te hartije zovemo istim imenom kojim bi zvali kovane novce, onda će te hartije u saobraćaju biti primane po istoj vrednosti kao i zlato, jer će istu ulogu vršiti: posredovaće razmeni espapa. Ali je zato jedan uslov: njih po vrednosti koja je na njima ispisana ne sme u saobraćaju biti više nego što bi stvarno zlata tamo bilo, jer one samo kao zamenik zlata dobijaju svoju vrednost. Pusti li se u promet papirnih cedulja, po vrednosti koja je na njima napisana, više nego što za izvršenje razmena među espapima na pijaci treba, odmah se one neće primati po vrednosti koja na njima piše, već srazmerno manje. Možete vi na njima naštampati vrednosti koje hoćete, ukupno sve novčanice u saobraćaju vredeće samo onoliko koliko stvarnoga zlata u saobraćaju zamenjuju. Jeste li izdali recimo deset od sto novčanica više, vrednost ili t. z. kurs pašće im za 10% i onda će novčanica na kojoj piše deset dinara vredeti u stvari 9 zlatnih dinara. Samo to se neće jasno pokazati. Novčanica će se i dalje zvati desetodinarka, ali će svi espapi pa i zlato prema papirnom novcu poskupiti za 10% i time će obaranje vrednosti njegove stvarno biti izvedeno.

Uzmimo, u jednoj zemlji nužna je jedna milijarda dinara u zlatu pa da promet espapa glatko teče. Ali država hoće jeftino da dođe do novca pa na mesto jedne milijarde u zlatu izda dve milijarde u hartiji. Ove dve milijarde neće vredeti više nego onoliko koliko zlata stvarno zamenjuju. Robu koju ste pređe mogli kupiti za 20 dinara morate sad platiti sa 40 dinara. Pijačna vrednost svake novčanice pašće za polovinu, odnosno cene svih espapa, merene papirnim novcem, popeće se za polovinu. Tu se pokazuje potpuno jasno da država ne može proizvoljno stvarati vrednosti pomoću papirnoga novca, već da se i ona mora pokoriti ekonomskom zakonu vrednosti.

3. Uticaj promena u vrednosti papirnog novca.

Za privatne može biti ravnodušno da li je vrednost novca niska ili visoka, da li se jedna i ista vrednost naziva 10 ili 20 dinara, da li se jednim nazivom predstavlja manja ili veća količina zlata. Sve što je koštalo jedan dinar neka sada košta dva dinara, meni je to sve jedno ako su i moji prihodi u istoj srazmeri povećani, ako ja u mesto ranijih 2000, dobijam sada 4000 dinara.

Od važnosti nije visoko ili nisko stanje novca nego promene koje se pri tom zbivaju. Jer se cene svih espapa ne menjaju jednovremeno i potpuno uporedo sa promenama vrednosti novca. Isto tako sve obaveze plaćanja ne prilagođavaju se odmah promenama vrednosti novca. Ima klasa društvenih koje imaju interesa u padanju, a ima opet drugih koje imaju interesa u podizanju vrednosti novca. Zdrav ekonomski život je onda kad vrednost novcu niti se diže niti pada.

Proizvodjač koji je uzeo na zajam novac pune vrednosti a vraća novac smanjene vrednosti imaće od toga koristi ako je vrednost njegovih espapa u medjuvremenu skočila prema novcu. Poveritelj na protiv gubi. Sve što kupuje on sad mora da plati skuplje a njegov prihod od novca ostao je isti. Kod kratkoročnih zajmova to ne igra veliku ulogu, ali kod dugoročnih je vrlo važno. Otuda padanje vrednosti novca ne interesuje toliko trgovce i industrijalce, ali interesuje veoma sopstvenike zemljišta koji imaju dugoročne hipotekarne dugove. Agrarci su uvek težili za pogoršanjem novca jer su tako smanjivali po njihovoj pravoj vrednosti hipotekarne interese i dugove koje su imali plaćati, ma da im je brojni iznos ostajao isti.

U ovome pitanju i radnička je klasa jako zainteresovana otuda što se radnička nadnica sporiye penje nego što vrednost novca pada i što cene ostalih espapa skaču. Taj je fakat statistički utvrđen a objašnjava se time što kad su cene ostalih espapa niske njihova proizvodnja se ograniči dok cene ne skoče, a to kod radne snage ne može da bude. Jer taj espap, radna snaga, vezana je za ličnost radnikovu i za vreme celoga života radničkoga mora biti reprodukovana. Potrošena radna snaga svaki dan ishranom mora ponova da se obnovi. I deca radnikova moraju svaki dan da jedu i rastu. Padanje cene radne snage smanjivanje stvarne nadnice usled pada kupovne moći novca na svaki način utiče na obnovu i podizanje radne snage. Jer usled ovoga smanjenja nadnice skupoćom nastupa povećana smrtnost i uzdržavanje od ženidbe i porodjaja. Ali smanjenje broja radnih ruku usled ovih uzroka može da se oseti posle 15 i 20 go-

đina. Danas ono nema nikakva uticaja na pijacu rada. Ponuda radne snage ne može da se ograničava kao ponuda drugih espapa, da bi se iznudilo podizanje cena, jer radnik svaki dan mora da jede.

Otuda kad god je nastupalo padanje vrednosti novca, stalno je padala i stvarna radnička nadnica. Novčani iznos nadnice raste, ali ne raste tako brzo kao što rastu cene životnih namirnica. U toliko svi eksploatatori radne snage imaju interesa u padanju vrednosti novca. Bujica štrajkova u celoj Evropi poglavito je posledica trajnog padanja vrednosti novca posle rata. Ovi štrajkovi su tako veliki i teški da se sindikalne organizacije pod njima rasklimaju a skupoća sve uspehe čini ništavnim.

Bez obzira na vrednost domaće novca sve što se iz inozemstva kupi mora se platiti zlatom. A kako svaka zemlja, u kojoj je razvijena proizvodnja espapa saobraća sa inostranstvom, daje mu espape i od njega prima espape, to se u zemljama koje imaju papirni novac umanjene vrednosti odmah obrazuju dve vrste novca, cena u zlatu i cena u hartiji. Papirne cene važe u unutrašnjem saobraćaju, zlato u međunarodnom. Između ove dve vrste cena ne postoji nikakva trajna srazmera. Vrednost zlata u kratkim periodima vremena ne menja se. Na protiv vrednost papirnoga novca neprestano se koleba čim ga je izdano više nego što saobraćaju espapa treba, te pojedina cedulja stvarno ne zamenjuje onoliko zlata koliko to na njoj piše. Vrednost će mu se kolebati baš i tada kad se ne izdaju nove novčanice pa da usled toga vrednost zlata mora da pada. Papirni novac

nema nikakve svoje unutrašnje vrednosti. Vrednost njegove celokupne sume koja se nalazi u saobraćaju određuje se količinom zlata koju zamenjuje u saobraćaju, ili iznosom vrednosti svih onih espapa, čiju zamenu treba da posreduje, i brzinom novčanoga obrta. Papirni novac, kao što se Hilferding izražava ima svoju „društveno potrebnu cirkulacionu vrednost“. Kako količina espapa koji treba da se promene po vrednosti varira, kako se i brzina novčanog saobraćaja menja jer ona zavisi od organizacije tržišta i organizacije banaka, to je i u kraćim periodima vremena nekad veća nekad manja potreba za novcem u prometu. Time se i vrednost celokupne količine papirnog novca menja jer sve one količine njegove koje su više izdane, koje dakle neupslene leže jesu mrtve i za njihov iznos vrednosti smanjuje se celokupna vrednost papirnog novca. A kad zlato neuposlono leži vrednost se njegova ni u koliko ne menja jer ono svoju vrednost u samome sebi nosi.

Tako se pijačna vrednost papirnoga novca prema vrednosti zlata i ostalih espapa trajno koleba i promene nastupaju sasvim iznenadno. Ko u zemlji sa papirnim važenjem zaključuje poslove sa inostranstvom, bilo da otuda kupuje sirovine ili da prodaje fabrikate ne može nikad da zna kolika će biti vrednost stranoga novca onda kad on bude trebao da ga plati ili da ga primi. A čim proračun izgubi sigurnu osnovu, čim se ne zna da li će novac pasti ili skočiti tada i ceo posao postaje nesolidan.

To je pogodno zemljište za razviće spekulacije. Proizvodnja espapa uvek je zasnovana na spekulaciji, čak i tada kad se njome podmiruju strane

potrebe. Jer proizvodnja se ne organizuje planski, s obzirom na količinu proizvodnih snaga kojima se raspolaže i na potrebe potrošača, već proizvodnju organizuju privatni ljudi, i svaki od njih po svojoj sposobnosti i privrednoj moći ceni potrebu potrošača, količinu proizvoda koje oni mogu dati u zamenu, ili, kako se pijačnim jezikom kaže: njihovu kupovnu moć i najzad količinu proizvodnih snaga u toj grani proizvodnje, t. j. konkurenciju koju treba da očekuje. Na sve ovo on mora da spekulise, da misli: biće ovako i ovoliko, pa da prema tome svome proračunu udesi svoj rad. Što je pravilnije spekulisao u toliko će mu bolje posao ispasti.

Ovako radi svaki industrijalac i svaki trgovac. Sa razvitkom proizvodnje espapa razvija se i na ovome polju, kao i na ostalim izvesna vrsta podele rada. Postaje na ime jedna grupa ljudi koji od spekulacije prave sebi isključivo zanimanje. Oni se mešaju u promet espapa, ali tu niti proizvode niti kupuju za sopstvenu potrošnju, niti prenose robu od proizvođača na potrošača. Oni prosto spekulisu na porast ili na padanje cena robi pa kupuju robu od fabrikanta pre nego što je proizvedena u nadi da će joj u vreme kad je treba preuzeti cena biti veća i oni će tada pravo da je podigne ustupiti kakvome trgovcu a za sebe primiti samo razliku u ceni kao „zasluženu zaradu“. Ili, oni spekulisu da će cene pasti pa prodaju još danas trgovcu robu koju nemaju za recimo tri meseca dočnije. Tada tek oni kupuju robu od fabrikanta, na koga upućuju trgovca i, ako su cene zaista pale, opet uzimaju razliku. Spekulacija je vrsta kocke na razlike cena espapa. Ovom

vrstom kocke skroz je prožmano društvo proizvodnje espapa. Spekulat će u toliko više imati uspeha u koliko mu je bolje poznato stanje dotične grane proizvodnje i u koliko ima više moći da na to stanje sam utiče. Tu on nadmašuje običnog prosečnog fabrikanta, trgovca ili malog spekulanta, koji je došao da se brzo obogati, i na njihov račun zaradjuje. Najveći spekulanti jesu velike banke i njihovi gospodari. Oni uvek najsigurnije spekuliraju, jer pomoću kredita koje daju i kontrole koju vrše nad čitavim granama proizvodnje oni uvek znaju stanje koje u toj grani vlada i mogu da utiču na proizvodnju smanjujući je ili povećavajući. Za njima trče i za njima se povode sitni spekulanti dok jednom namerno ne budu navedeni na pogrešan put i upropašćeni.

Težnja za spekulacijom sve je veća u koliko je proizvodnja i razmena espapa prepletenija i nejasnija, u koliko su veća iznenadjenja i veća i naglija kolebanja cena. Tada spekulat reskira i da izgubi, ako kao direktor banke ne spekulirše s tuđim parama, ali tu ima izgleda i da najviše dobije. Kao i pri svakoj kocki nada na dobit čini da se zaborave gubici. Od ozbiljnog i smotrenog posla prelazi se u vratolomno kockanje.

Ovakva se slika vidja u svakoj zemlji u kojoj se izda mnogo papirnog novca: stalna nesigurnost i nemir na pijaci, prevare i spekulacije, brzo stvaranje ogromnih bogastava i poražavajuća bankrostva, opšta privredna razrivenost, uzajamni grabež i otmica medju članovima društva. A gde god se do sada izdavao papirni novac izdavao se uvek više nego što je trebalo jer je to uvek bilo tada kad je državu trebalo izvlačiti iz nužde i kad se novac bez mere i bez smisla trošio.

Banknota.

Ban knota.

1. Stvaranje novčanih ostava (blaga).

Novac kao sredstvo pomoću koga se vrši promet espapa može se usporediti sa željeznicom kod koje sa izvesnom količinom vagona i poznatom brzinom vožnje možemo da prenesemo sa jednog mesta na drugo izvesnu količinu robe. Svi vagoni nisu uvek u pokretu. Nekad ih treba više, nekad manje. Otuda treba imati rezervu. Nameće se kao nužda da za izvesno vreme jedan broj vagona stoji prazan na raznim stanicama.

Isto je tako potrebno da oni koji su na pijaci došli do novca prodajom espapa, ne stavljaju odmah taj novac dalje u pokret novim kupovinama, već izvestan njegov deo za duže ili kraće vreme ostavljaju na stranu, nagomilavaju »akumuliraju«, stvaraju ostavu (blago).

U počecima proizvodnje espapa ovo nagomilavanje novca vrši se iz proste žudnje da se ima što više novca, tako da to postaje strast. Stvarnu upotrebnu vrednost imaju samo espapi i oni čine materijalno bogastvo. Novac jedino toj upotrebi služi da se pomoću njega razni espapi razmenjuju. Izvan ovoga prometa upotrebna vrednost novca je ravna nuli. U formi novca nikako ga ne možeš upotrebiti, ni pojesti ni popiti, ni drugu kakvu potrebu podmiriti. Njegovo je samo da beskorisno leži ili da većito kruži iz ruke u ruku. Rad koji se utroši na izradu novca ne povećava društveno bogastvo nego ga umanjuje. To je čist gubitak za društvo. Usled oskudice jedne društvene svesne organizacije koja bi u zajedničke

magacine uzela šve proizvode rada i iz zajedničkih magacina podmirila potrebe svih korisnih članova društva, svaki privatni proizvođač traži za svoj proizvod zamenu espapom koji njemu treba. Da bi se ova razmena mogla izvesti morao je biti stvoren jedan mehanizam pomoću koga se ona vrši. Taj mehanizam je jedna nužda za društvo proizvodnje espapa, ali on je prosti rashod, prosti gubitak. Otuda u koliko je u novčanom prometu manje metala u toliko je to korisnije, jer se onda veća masa metala može upotrebiti u industriju.

No to vredi samo za društvo uzeto u njegovoj celokupnosti. Za pojedinca se stvar postavlja drugačije. Espap koji je on proizveo njemu lično ne može da podmiri nikakvu potrebu. Ni svaki prodavac na pijaci neće da uzme u razmenu njegov espap. Zlato kao novac međutim jeste espap koji svako rado uzima, sa kojim se može nabaviti svaka potreba koja se god želi. Preko zlata se raspolože svima upotrebnim vrednostima u društvu. Otuda je svaki pojedinac u toliko bogatiji u koliko ima veću masu zlata. Otuda i žudnja za zlatom i želja za nagomilavanjem ostava.

U koliko je veća masa zlata u toliko se mogu da kupe velike količine dobara i da prikupe velike mase ljudi. Otuda su pored privatnih ljudi i nosioci državne sile vrlo rano počeli da stvaraju velike ostave zlata i srebra da bi mogli izvoditi brze mobilizacije. Kad se kapitalizam dočnije razvio suzbijena je ova težnja za nagomilavanjem zlata i srebra. Ona se najduže zadržala u Pruskoj. I kad je svuda u ostalom svetu potpuno prestalo prikupljanje zlata od strane države, nemačka carevina je 1871. godine od francuske ratne oštete

uzela za ratne ciljeve 120 miliona maraka i čuvala u Julijevoj kuli u Špandau.

Težnja da se nagomilava metalna gotovina iščezava sa nastankom kapitalizma i kod privatnih stoga što tada svaki iznalazi veštinu da svoj novac korisno upotrebljuje i da mu se on vraća sa korišću. Sad više parola ne glasi: gomilajte zlato i čuvajte ga mrtva na gomili, već: sve što ste prikupili vraćajte natrag u saobraćaj da bi ste ga dobili sa prinosom i tako povećali svoju uštedu. Ulažite u banke!

No i ako kapitalizam suzbija nagomilavanje blaga on s druge strane stvara uslove da to nagomilavanje postane ekonomska nužnost i da više ne bude ostavljeno privatnoj volji pojedinaca. Njega pre svega mora biti svud gde se novac upotrebljuje kao srestvo plaćanja. Izvesnoga roka moraju da se učine velike isplate zarad kojih se još iz ranije novac mora prikupljati. Ko svoju kućnu kiriju plaća na četvrt godine mora kroz četiri meseca prikupljati novac da bi je platio. Kad fabrikant kupi mašinu recimo za 10.000 dinara, koja se za 10 godina istroši, on mora svake godine ostavljati na stranu po 1000 dinara da bi na kraju desete godine sa prikupljenih 10.000 dinara kupio novu mašinu. Često i radnici moraju na ovaj način stvarati ostave da bi od vremena do vremena mogli sebi kupiti odelo ili živeti u vremenu nemanja rada. Zemljoradnik dobija pri prodaji žetve veliku sumu novaca u ruke koju ne sme odmah celu potrošiti već jedan deo ostavlja da ga u toku godine postepeno troši.

Svaka ličnost koja učestvuje u privrednom životu prinunjena je da radi izvesnih ciljeva pri-

kuplja blago, novčane ostave. Espapska proizvodnja se odlikuje svuda podelom rada, pa je podela rada nastupila i kod ostava. Izvesna lica su to uzela sebi za isključivo zanimanje. Ko ima veću ostavu koja mu ne treba može je dati drugome kome novac treba a on ga nema. Može je na pr. dati seljaku kome je kuća izgorela ili stoka uginula, ili ga žetva obmanula pa ne može svoje obaveze da plati. A može ga dati i velikoposelniku koji voli luksuz i troši dva puta više nego što prima. Ako zajmodavac za pozajmljeni novac ne iščekuje od boga nagradu ovoga ili onoga sveta već ugovori dobit i za sebe pored vraćanja uzajmljene sume onda on prikupljeni novac pretvara u kapital.

Pored trgovačkog kapitala lihvarski, zelenaški kapital je prvobitni oblik kapitala. Kad god se govori o kapitalizmu u starome veku valja misliti samo na ove dve forme: na trgovački i lihvarski kapital. Industriski kapital zavlagjuje tek od vremena velikih otkrića (tek u novom veku) i od blaga koja su se usled tih otkrića nagomilala u Evropi.

Čim je stvorena mogućnost da se novac upotrebljuje kao kapital, t. j. da bez ličnog rada donosi prinos, time je stvorena i mogućnost da se od njegove proste svojine živi a da se on ne samo ne smanjuje već čak i povećava. I tako prisvajanje i stavljanje u tugju upotrebu novčanog blaga postaje samostalno zanimanje. Rentijer nije više besposličar već častan građanin.

Još vrlo rano počeli su sopstvenici novca zaradjivati pored davanja na zajam i razmenom jednog novca za drugi. Svaki kovani novac vredeo

je samo u granicama one zemlje u kojoj je iskovan. Ako na tržište dodju trgovci iz raznih država, a tih država bilo je u srednjem veku vrlo mnogo, oni su sobom donosili kovani novac koji se na ovome tržištu nije primao. Bankari su im taj novac menjali za domaći, naravno uz izvesnu dobit pa ga slali u njihove zemlje svojim prijateljima ili svojim filijalama za zamenu ili nabavke robe. Ili kad neko hoće da ide u inostranstvo oni su mu, opet za nagradu, davali inostrani novac za domaći.

Sopstvenici novca, bankari, koji su iz novca dobijali prihod bavili su se najpre sa ova dva posla: davanjem zajmova i razmenom. Iza toga došlo je uzimanje u depu, na ostavu. Novac je u ono vreme bilo vrlo teško čuvati. Što ga je ko više imao sve je veća opasnost postojala da mu bude ukraden ili otet. Naročito se rado kralo i otimalo zlato koga je lako bilo nositi i razmeniti u svakoj zemlji. Sopstvenici velikog novčanog bogastva zidali su kule sa debelim zidovima i čuvali ih stražama. To je morao raditi svaki bankar. Prirodno je bilo da su bankara njegovi poslovni prijatelji, koji nisu imali tako čvrste gradjevine da čuvaju svoj novac, molili da im prima njihov novac na čuvanje, na ostavu. A bankar je to rado primao. Svaki komad novca izgleda kao i drugi. U bankarevoj kasi novac njegovog prijatelja nije se ni po čemu razlikovao od njegovog sopstvenog. On se nije obavezivao da vrati baš one iste zlatnike koje je primio već ravnu sumu po vrednosti kad mu ona bude zatražena natrag. Dotle je bankar sa novcem uzetim na čuvanje mogao raspolagati kao sa svojim ili kao sa novcem koji bi

mu bio pozajmljen. On je ostavu upotrebljavao da njome proširi svoje novčane poslove i tako poveća svoju zaradu. Taj posao je bio vrlo koristan i bankari su težili da što više novca dobiju na ostavu. Toga radi su se ponudili ne samo da novac čuvaju nego da na njega plate i interes, naravno manji interes od onoga koga su oni uzimali dajući novac na zajam. Razlika između interesa koga su oni plaćali za ostave a uzimali na zajmove ostajala je njima kao dobit.

Jednovremeno promenio se i karakter zajmova. Zajmove su najpre uzimali samo nevoljni, koje je zadesila kakva nesreća, koji su zapali u oskudicu poslovnom nesposobnošću ili lakomislenošću, ili su se pravili posle katastrofa, naročito ratova koji su i države primoravali da se zadužuju. Takvo davanje zajmova donosilo je dobit samo zajmodavcu. Beda dužnika zajmom je bila često samo povećavana i njegova potpuna propast ubrzavana. A kad su zajmovi davani rasipnicima i pustolovima time je materijalno bogastvo društva samo upropašćavano. Lihvar (zelenaš) je nemilosrdna pijavica koja se goji tuđjom bedom ili tuđjim razvratom. Otuda je i nastala njegova velika omrznutost u masi naroda.

A kad se razvio industriski kapitalizam zajmovi koji se njemu daju nemaju više stari oblik. Srestva za proizvodnju kojima radi industriski kapitalista nema odmah. On ih sam ne proizvodi već ih proizvodi drugi kao espap koji prodaje, jer ga sam ne upotrebljuje. Ako naš kapitalista, recimo tkač, hoće da ima mašine za pređenje i tkanje on ne može sam da ih proizvede već mora da ih kupi od fabrikanta mašina.

U kapitalističkom društvu nije dakle dovoljno da srestva za proizvodnju budu proizvedena i leže gotova, pa da se odmah sa njima počne raditi. Oni koji sa njima hoće da rade treba najpre da imaju novaca da ih kupe. Što brže narasta novac kojim raspolaže industriski kapitalista to on sve brže može da proširuje proizvodnju, pretpostavljajući naravno da za proširenje ima dovoljno sirovina i radnih snaga.

Industriski kapitalisti stalno teže da povećaju novac kojim raspolažu na taj način, što i ako imaju novce ipak uzimaju na zajam. Oni više ne uzajmljuju iz nužde nego radi zarade. Oni zajmodavcu mogu platiti interes, ali njihova je dobit veća od toga interesa. Njima ostaje t. zv. preduzimačka dobit, t. j. razlika između profita (zarade na proizvodnji espapa) i interesa koji daju zajmodavcu. Zajmovi sada postaju srestvo za obogaćavanje ne samo zajmodavca nego i dužnika, i srestvo za proširivanje i razviće proizvodnih snaga u zemlji.

Ničim zajmovi koji su se mogli dati industriskim kapitalistima nisu tako povećani kao prikupljanjem ostava (depoa) kod banaka. Ostave kod banaka rastu mnogo brže nego što prirasta celokupna suma novca u državi. Sav neuposleni novac, koji se ranije čuvao kod kuće sad odlazi u banke da bi doneo interes. Industriski kapitalizam dobija tako na raspoloženje celokupan novac društva. On eksploatacijom radnika u radionici dolazi do dobiti pa tu dobit deli sa bankarom a bankar deli sa ulagačem novca.

Posrestvom banaka i industriski kapitalisti i jedan drugome čine zajmове. Ranije smo naveli

primer u kome kapitalista, koji posle 10 godina hoće da obnovi istrošenu mašinu, mora svake godine da ostavi na stranu po 1000 dinara. Sad on ovih 1000 dinara ne zatvara već ih nosi u banku, a banka ih daje u zajam drugim kapitalistima sve dotle dok ih fabrikant sopstvenik ne zatraži natrag.

Postanak banknote.

No dok se dotle dodje nužno je da se kapitalistički odnosi daleko razviju. Mi ćemo se pak povratiti na početak bankarstva, za bankara koji zida čvrstu kulu da čuva blago i kome njegovi prijatelji daju novac na ostavu. Prilikom prijema novca bankar je izdao jednu priznanicu, pismeno u kome se obavezuje da će ostavljeni novac isplatiti čim mu bude zatražen natrag. Ova je priznanica najpre glasila na ime predavaoca novca na ostavu. A docnije se bankar obavezivao da će novac vratiti ne ovome ili onome lično, nego svakome ko mu ovu priznanicu donese i zatraži novac, smatrajući njega kao pravog sopstvenika. Bankar je izdavao priznanicu na donosioca i obavezivao se prema donosiocu. „N. N. bankar u Beogradu isplatiće donosiocu ove hartije 100 dinara u zlatu“. Eto tako je postala banknota. To je nota, pismeno, priznanica kojom se banka obvezuje na povrćaj primljene sume novaca u gotovu.

Ako je sopstvenik te priznanice imao nešto da plati on je mogao ići u banku i tražiti da mu se novac da natrag, pa onda kovanim novcem isplatiti onome kome je dužan. Ali on je sebi mogao uštediti trud a drugoj strani čekanje dok on ode da traži bankara i uzme novac natrag.

On mu je na mesto novca mogao prosto dati bankarevu priznanicu, banknotu, samo ako je njena vrednost bila dovoljna da podmiri račun. Ako je banknota glasila na manje ili na više to je jedna strana drugoj namirivala sitnim novcem. Onaj što je banknotu primao mogao je sam podići po njoj kovani novac od bankara a mogao je istu notu radi plaćanja predati nekome trećem i t. d.

Eto tako je bančina nota postala srestvom plaćanja, postala novcem.

Brzo se videlo da je vrlo korisno i dobro za plaćanje upotrebljavati bančine note u mesto kovanog novca. Jer note se mnogo lakše nose nego veće količine zlata. Uz to još zlato leži mirno u bančinoj kuli i ne liže se prometom iz ruke u ruku.

Čim su se bančine note počele primati kao novac banka ih je izdavala ne samo na tuđi nego i na svoj sopstveni novac. Kad je neko od bankara tražio zajam on mu je mesto kovanog novca dao svoju notu, kojom se ovaj kao i novcem mogao poslužiti.

Bankar, čije su note sad išle na pijacu iz ruke u ruku i tek posle dugog vremena dolazile na isplatu, i to nikad sve na jedanput, nije kovan novac, kojim su te note bile pokrivene držao stalno zatvorenim u podrumu. On je veliki deo njegov takodje mogao dati na zajam. To isto važi i za njegov sopstveni novac mesto koga je na zajam izdao svoje note. On je, radi isplate nota koje mu se vrate, stalno morao imati u kovanom novcu izvesnu sumu, ali nije morao imati svu sumu koliko je nota pustio. Jer s jedne strane nikad mu od jednom sve izdane novčanice ili note nisu vraćane, već je izvestan deo stalno na pijaci i ide

iz ruke u ruku. S druge strane, dok jedni donose note i traže kovan novac natrag, drugi imaoći kovanog novca donose ga u banku na ostavu a mesto njega uzimaju note. I tako posao teče.

Čim se dakle počela primati na pijaci bankarska novčanica kao novac kod bankara se pojavila težnja da izdadu više nota nego što u podrumima imaju zlata kojim su ove note pokrivene. Ove više izdane note povećavale su novčano bogastvo banke. Njima je pak jednovremeno povećavana i količina novca u državi, što je bila opšta dobit jer je kamata na novac padala i lakše se radi proširenja privrede moglo doći do zajmova. A note su bile sigurne kao i kovani novac dotle dokle je banka svaku notu koja joj se podnese isplaćivala gotovim novcem.

Banka je morala uvek biti spremna da isplati note, t. j. uvek imati dovoljno metalno pokriće za njih. Njene note su mesto kovanog novca primali samo oni koji su je dobro poznavali i verovali u njenu solidnost. Ko je imao da plati što poveriocu koji banku nije poznao morao mu je isplatiti zlatom, a ako je imao samo note morao ih je odnositi u banku i menjati za zlato. Iskustvo je postepeno pokazalo koliko je ztata prema broju izdanih nota banka stalno morala držati u rezervi pa da uvek može zameniti sve note koje se donesu. Ili drugim rečima, iskustvo je pokazalo koliko nota banka sme izdati s obzirom na svoju zlatnu gotovinu pa da bude sigurna da neće zapasti u krizu.

Što je banka veća i poznatija tim je veći njen poslovni krug, tim je veći broj lica koja primaju njene novčanice, tim je srazmerno manji broj novčanica koje se donose na isplatu zlatom.

Najmanji procenat vraćanja novčanica bio bi kod jedne centralne banke, koja svoj delokrug rada rasprostire na celu zemlju i koji svaki građanin bar po imenu poznaje. Do jake centralne banke nije bilo teško doći, jer se centralizacija bankarskog kapitala vrši mnogo brže od centralizacije ostalih formi kapitala.

S druge strane, ako svaka privatna banka može da izdaje note onda je time stvoren teren za najgrublje prevare i unošenje haosa u novčani sistem. Država se morala umešati da odluči ko ima pravo na izdavanje novčanica. Najzad zašto bi država besplatno ostavila privatnima da od hartije prave novac?

Tako je u svima državama nastupilo da je izdavanje novčanica postalo privilegija jedne jedine ili nekoliko velikih banaka, kojima država daje i svojom vlašću garantuje isključivo pravo da štampaju novčanice i puštaju ih u opticaj mesto gotovog zlata i srebra. Zakonom im se određuje i metalna podloga izdatim novčanicama, recimo $\frac{1}{4}$ od izdate sume novčanica. Ako banka ima 20 miliona zlata, može štampati 80 miliona novčanica. Banka će privatnima i državi dati na zajam svih 80 miliona i na celu tu sumu dobijaće interes. Na 60 miliona nepokrivenih novčanica, na prosti štampani papir banka dobija interes kao i na suvo zlato. Za tu koncesiju banka se obično obavezuje da državi pozajmljuje izvesne veće sume novaca bez interesa, ili sa niskim interesom, ili da državi daje jedan deo od svoje čiste zarade na ovome poslu. Država postavlja u banci svoga komesara koji kontroliše sve poslovne operacije a naročito koliko je nota izdano a koliko pokriveno.

3. Pokriće banknota.

Pitanje o pokriću novčanica i njegovoj veličini je najnejasnije pitanje u teoriji novca. Sa njim ni danas nisu načisto mnogi finansiski stručnjaci. S toga mu moramo posvetiti naročitu pažnju.

Prva opšte rasprostranjena zabluda jeste da metalno pokriće daje vrednost novčanicama i da novčanica vredi samo onoliko sa koliko je metala pokrivena. Rašte li pokriće raste i vrednost nota. Ova zabluda odaje potpuno nerazumevanje zakona novčanoga saobraćaja.

Nije istina da su pokrivena t. j. po svojoj vrednosti osigurane samo one note mesto kojih zlato leži u kasi. To se dokazuje faktom da može da postoji papirni novac bez ikakve podloge u zlatu. Podloga papirnom novcu nije ležeće zlato već espapi čiju razmenu on posreduje. Espapi koji se uzajamno menjaju bacaju svoju vrednost na žigosani papir što posreduje njihovu razmenu, te i taj papir ima »vrednost«, kao što sunce baca svoje zrake na mesec te i on nama »sija«. Ja sam na pijacu doneo moj espap i u zamenu za njega dobio cedulju. Ova cedulja nije ništa drugo nego priznanica da sam espap tolike vrednosti ostavio na pijaci. Na osnovu ove priznanice ja mogu da sa pijace uzmem drugi espap ove vrednosti i predam stemblišanu cedulju od hartije drugome. Ima li ova priznanica kakve svoje unutrašnje, samostalne vrednosti? Ne! Ona samo izražava vrednost datog ili uzetog espapa, ona iz espapa dobija svoju vrednost. Nepokrivena banknote vrede i cirkulišu u saobraćaju po istom zakonu po kome i papirni novac, o kome smo

ranije govorili. Ako, pod pretpostavkom da nema državnog papirnog novca, u saobraćaju ima svega toliko banknota koliko je nužno da se obavi promet espapa, one će imati punu vrednost bez obzira na to da li su zlatom pokrivena potpuno, u pola ili u desetinu vrednosti. Pretežnost banknota nad papirnim novcem u tome je što normalno na pijaci i ne može da bude više banknota nego što ih saobraćaj espapa treba, jer se suvišni broj odmah vraća izdavačkoj banci, te tako banknote uvek imaju punu vrednost. Banknote se dobijaju u zajam od banke i vraćaju joj se. Papirni novac međutim, koji je država izdala i njime platila liferacije i plate ne može da joj se vrati jer ona na njega nema prava. Taj novac ostaje u optičaju u količini u kojoj je izdan i država ga može povlačiti samo putem novih tereta koje će podnositi bilo ona, bilo privatni.

Kad banknota izlazi na pijacu da posreduje razmenu espapa i čim ostane neuposlana vraća se natrag u banku, zašto ona mora biti pokrivena zlatom? Trgovac je kupio u fabrikanta espap i odneo da ga proda potrošačima. Ali on nema novaca da espap odmah plati. On će platiti tek posle tri meseca kad espap rasproda. Trgovac je samo agent fabrikantov koji ide da traži potrošače espapa i pokupi od njih novce. Za sigurnost isplate trgovac daje fabrikantu menicu, t. j. obećanje da će platiti posle 3 meseca. No fabrikant odmah treba novac za izdani espap, da bi mogao dalje produžiti rad, kupovati sirovine i plaćati radnike. U rukama mesto novaca ima menicu. Čime je »pokrtvena« ova menica? Pokrivena je izdanim espapom i novcem koji će trgovac pri-

miti za taj espap. Fabrikant odnese ovu menicu u banku i od banke u mesto menice dobije banknote, daje te banknote svojim radnicima i drugim raznovrsnim prodavcima espapa, a oni kupuju od trgovca pored ostale i fabrikantovu robu. Tako trgovac zbira banknote od potrošača, i odnosi ih posle tri meseca fabrikantu. Fabrikant ih odnosi u banku, koja ih je i izdala i otuda uzima menicu te je vraća trgovcu. Banknote su tako izašle na pijacu, posredovale razmenu espapa pa se po svršenom poslu opet vratile u banku. Šta je za to vreme služilo za njihovo »pokriće«? Služila je menica, trgovčevo obećanje da će platiti, a osim obećanja pokriće je bila vrednost stvarno proizvedenih i na pijacu poslanih espapa. Tako dakle kao pokriće potpuno ravno zlatu mogu za izdavanje novčanica da služe i zdrava obećanja plaćanja, menice, koje prestavljaju espape, jer one izlaze iz banke kad novčanice dođu natrag u banku.

Koliko dakle mora biti pokriće novčanica? Ono mora biti toliko da osigura plaćanja u inostranstvu, jer se tamo plaća zlatom. Ko je kupio robu u inostranstvu a prodao je za domaće banknote on će te banknote odneti u banku i tražiti mesto njih zlatu da bi ga poslao u inostranstvo. Naravno da se zlatu u inostranstvo šalje samo ako mi inostranstvu imamo više da plaćamo nego od njega da primamo, jer se, dok mi još imamo otuda primati, u inostranstvo mesto zlata šalju menice tamošnjih kupaca robe u našoj zemlji (devize). Zlatom u izdavačkoj banci pokriva se dakle manjak međunarodnog bilansa plaćanja.

Svaka menica ne mora biti zdrava, i svaki trgovac ne mora svoj dug platiti, te se banci mogu

ne vratiti sve one novčanice, koje je na podlozi menice izdala. Stoga u vidu pokrića novčanica mora postojati jedan osiguravajući fond za eventualne gubitke.

Sa ova dva smera dat je minimum zlatnog pokrića. Zadatak zlatnog fonda u novčaničnoj banci u stvari nije da osigura novčanice već da obezbeđuje međunarodni promet. Od novčanica on ne pokriva sve, već samo one novčanice čije bi pokriće u espapu propalo, pokazalo se kao lažno. Kad je ekonomski život zdrav i kad se u banku primaju samo menice koje se izdaju na osnovu jednoga zdravoga posla a ne menice varalica i spekulanta na bogastvo, onda ovaj osiguravajući fond može biti mali. Pokriće novčanica leži na drugoj strani. Glavno je shvatiti da je svaka banknota pokrivena zdravom menicom, koja predstavlja espape puštene u promet. A ovi espapi su isto tako stvarno i sigurno pokriće kao i zlato. Otuda, ma koliko novčanica da se vrate banci, ona će za njih dati ono čim su pokrivena. Mesto jednih daće natrag menice na podlozi kojih su izdate. Takvih će biti najveći broj. Ne plati li joj se neka menica banka je mora poništiti a novčanice izdate mesto nje pokriti ne delom nego potpuno zlatom.

Na ovaj se način stvara jedan mehanizam koji domaću pijacu uvek snabdeva sa dovoljnom količinom novca. Poveća li se količina i vrednost espapa na pijaci odmah pritiče iz banke, na osnovu menica izdatih na te espape, i novac u banknotama potreban da se promet ovih espapa obavi. Smanje li se stvarne vrednosti na pijaci, novčanice se vraćaju u banku.

Potpuno je pogrešna praksa kojom se određuje koliko najviše i koliko najmanje sme biti novčanica u saobraćaju. To zavisi od količine espapa u prometu. Banka daje novčanice samo na zajam i ona ih nikad ne može izbaciti na pijacu više nego što ih sama treba. Ali može nastupiti slučaj da je navala espapa na pijaci tolika da njoj treba još novčanica ali banka ne može više da joj izda s toga što joj je jedan nerazuman zakon zabranio da preko te cifre sme izdati. Tada nastupa oskudica novca, novčana kriza. Novac se traži za zdrave i korisne poslove, ali ga nema. Otuda mu skače interes Sopsstvenici novca teže da njega ima na pijaci uvek što manje. Oni su ti koji propovedaju potrebu što većeg zlatnog pokrića novčanica. Marks u Kapitalu opisuje jednu takvu razornu krizu u Engleskoj. Do tada je važio zakon da svaka novčanica mora u potpunoj vrednosti biti pokrivena zlatom. Ceo bankarski svet i zvanični teoretičari govorili su tada da će nastupiti opšti slom i bankrotstvo ako se izdadu i nepokrivene novčanice. Interes na novac bio je međutim strahovit. Kriza je postala tolika, zastoje prometa espapa na pijaci toliki, da je morao biti izvršen revolucionarni akt za Englesku onoga doba. Dato je pravo Engleskoj Banci na izdavanje novčanica i bez pokrića. Interes na novac odmah je naglo pao a promet espapa na pijaci i rad u fabrikama pošli normalnim tokom.

Gospodar novčanica treba da bude i jeste isključivo pijaca espapa. Broj izdanih novčanica nema nikakve veze sa metalnom podlogom. Ako novčanica ima u prometu samo onoliko koliko espapni saobraćaj traži, njihova će vrednost biti

ravna zlatu, pa ma koliko im pokriće bilo. Ali ako je njih izdano više nego što treba, i banka je, da bi sprečila da joj se taj višak vrati, prestala da ih konvertira, t. j. da ih isplaćuje u metalu, tada novčanice prestaju biti banknote i postaju papirni novac, čije smo zakone vrednosti ranije rasmotrili. Vrednost banknota tada mora da padne. Ali ovaj pad nije posledica smanjenja zlatne podloge u banci, već nastupa usled pretvaranja banknote u čist papirni novac i izdavanja većega broja toga novca nego što saobraćaju espapa treba. Vrednost novčanica tada ne zavisi od visine pokrića njihova, već od odnosa njihove sume prema sumi vrednosti espapa čiji promet treba da obave i od brzine toga prometa. Vrednost će im pasti za celokupnu sumu izdatog viška.

U „Neue Züricher Zeitung“ pisao je Dr. S. Švoner iz Beča o finansiskom stanju Austrije ovo: „Ma da je opticaj nota izvanredno veliki, ipak nije broj nota to što nas uznemiruje. U početku rata (1914.) bilo je u opticaju 3 milijarde kruna nota, a godine 1917 bilo ih je 17.7 milijardi. Broj se popeo za 14.7 milijardi od kojih su 13.2 milijarde izdane na ime duga što ga je država načiniła kod banke a samo 1.5 milijarde iz drugih razloga.

Drugačije stvar stoji sa našim zlatom. U miru je banka imala dovoljno zlata za pokriće nota. Svojina banke u stvarnome zlatu spala je za vreme rata od 1150 na 324 miliona kruna. Ako se računaju i bančina potraživanja u inostranstvu austro-ugarska banka ima oko 900 miliona kruna zlata. Te je vrlo malo pokriće ogromnoga broja

nota. Ali ne treba gubiti hrabrosti. Mi nismo slepi obožavaoci zlata. Proizvodna snaga vredni više od zlata.“

Ova uteha je lepa, ali joj je to mana što proizvodne snage nisu srestvo za promet espapa i ne mogu zlato u ovom poslu da zamene. Ovo je isto kao kad bi se neko tešio zbog nedostatka železnica, da zbog toga nije smanjen u zemlji broj vodopada. Da, vodopadi su tu, ali hajde ti bez železnica prevezi robu.

Švoner ima pravo da zlato ne treba obožavati. Ali baš zbog toga potpuno je pogrešan njegov zaključak da nije zlo što ima mnogo nota nego je zlo što ima malo zlata. Istina je obrnuto. Da je u saobraćaju ostala ista količina nota, i da se ni količina espapa ni brzina saobraćaja nisu promenili, vrednost nota ostala bi ista i ako bi im pokriće palo od 1200 na 300 miliona. A ako bi se izdalo više nota nego što ih saobraćaj treba vrednost bi im pala pa ma se za toliko isto procenta povisilo i zlatno pokriće.

4. Pokriće može biti samo zlato.

U vreme mira patilo se od onih stručnjaka koji su smetali da na pijacu izagje potrebna količina novčanica. U ratu je postala druga vrsta teoretičara. Jako se rasprostrlo mišljenje da se u saobraćaj može pustiti nota koliko se hoće, samo srazmerno treba povećavati pokriće.

Najgluplji su pak oni stručnjaci koji pokriće smatraju kao neku vrstu zaloge, i kad te zaloge dovoljno nagju onda mogu izdavati novčanica koliko hoće. Mešanje zaloge i novčane podloge

jeste laž koja ide do gluposti, a koja je na žalost u zvaničnim krugovima jako rasprostranjena. Pokriće nota ima za zadatak da svakome sopstveniku nota omogući da dogje do zlata, do pravog prometnog sredstva, kad god to njemu bude trebalo. Nota cirkuliše samo zato što je uputnica na zlato. A kad ja načinim zajam i kao garantiju dam stvar u zalogu, ne dajem novac nego stvar, espap. Ja i dajem iz ruku stvar što nemam novca a trebam ga. Ja stvar zalažem u mesto da je prodam bilo što neću da bez nje ostanem, bilo što joj je cena slaba. Uložnica koju tada dobijem jeste uputnica na stvar, na espap, a ne na novac kao što je novčanica. Ljudi koji nemaju pojma o prirodi novca uobražavaju da svaka uputnica na ma kakvu vrednost može da saobraća kao novac. Otuda vele kad se povećava pokriće može se povećati i broj izdanih nota. Za pokriće može se upotrebiti šta se god hoće, kakva bila vrednost, i onda pravi novca do mile volje! Taj će novac vrediti jer — pokriven je!

Kao pokriće naročito se spominje zemljište. Država konfiskuje recimo za milijardu dinara zemljišta, oglasi ga za pokriće i izda toliko ili još više novčanica. One su »pokriven«. Ali vi trebate zlato da platite neki dug u inostranstvu ili da tako nabavite robu. Kako ćete ga dobiti za notu »pokrivenu« državnim zemljištem? Hoće li država prodati parče zemlje što vama služi za pokriće pa vam dati zlato? Dugo ćete čekati ako na to čekate. I ako se to desi naše novčanice dobile su u stvari pokriće tek pretvaranjem zemljišta u zlato. Podloga im je tek postala zlatom, a dotle one su podlogom »u zemljištu« u stvari bile bez podloge.

Podloga novčanica može biti samo novčani metal, samo zlato i njegovi zamenici, i ništa drugo. Zemljište ili ma kakova druga vrednost nije podloga novcu već može biti samo fond da se ta podloga dobije t. j. da se za zlato prodaju, pa to zlato upotrebi kao pokriće. I dok to ne bude izdane novčanice su i pored ove podloge nepokrivenene one su običan papirni novac. Ako ih ima više nego što ih saobraćaj espapa na pijaci treba vrednost će im pasti i povući će naravno za sobom pad vrednosti i onih novčanica koje su imale zlatnu podlogu, ako su sve novčanice jednake po obliku, a ako nisu onda će pasti po vrednosti samo novčanice pokrivene »zemljom« i biće znatno niže od novčanica pokrivenih zlatom — tako kao što su kod nas krajem rata bile krune i dinari. Krune su tada bile pokrivene »poverenjem u državu«, državnim zemljištem. Kad i dinari budu tako pokriveni podležeće istom zakonu.

Misao da se zemljištem pokrivaju novčanice nikla je u francuskoj revoluciji i dala je početak izdavanju assignata. Ali je zato i došlo dotle da par obuće košta nekoliko hiljada franaka. I pred svoga potpunog bankrota u praksi ta misao živi još i danas u ponekim glavama.

Interesantan je na pr. nemački agrarni reformator Damaške. On u svojoj knjizi »Dan povratka« preporučuje stvaranje »radničkih domova«. Pitanje, kako da se za to nabavi potrebni novac ni malo ga ne zabrinjava. Prosto će se založiti prvi izdani domovi i za taj iznos izdaće se bankarske založnice, koje će cirkulisati kao novčanice. On veli: »Mi smo za vreme rata učinili jedan vrlo važan korak napred. Ranije se nikad nije usudilo

izdavati novac, koji nije pokriven zlatom (Damaške izgleda da ništa ne zna o papirnom novcu ranijih vremena). Ratom su međjutim mnogi ljudi pali u nezgode za koje sami nisu krivi, fabrikanti koji nisu mogli robu da izvezu, trgovci koji imaju radnje u kolonijama, sopstvenici akcija preduzeća u inostranstvu i t. d. Da bi im pomogli mi smo izdali bankarske založnice. Oni mogu svoje vrednosti da založe u banku i da dobiju založnice koje pod državnom garantijom vrede kao novac. To je izvršeno vrlo lako i mi i ne zagledamo da li na našem novcu piše: »državna banknota« ili »bankarska založnica«. Pa to nam je i sve jedno. Jer nije glavno ni zlato koje leži u podrumima državne banke ni zaloge u kasama založnih banaka, već je glavno da iza ovih hartija stoji nemačko carstvo sa njegovim poretom, njegovom poreskom snagom i njegovom čašću.

U svemu razlaganju Damaškea pa i u spisima i govorima bez malo svih onih koji danas raspravljaju novčana pitanja ne vidi se ni truni slutnje o osnovnom zakonu papirnog novca, da je njegova količina po vrednosti ograničena i da ne sme nikad prevazići vrednost espapa čiju cirkulaciju treba da obori. Po Damaškeu država koja bi založila imanje za 100 milijardi, mogla bi izdati novčanica na 100 milijardi. Divnu bi vrednost imale te novčanice!

5. Banknota i papirni novac.

Bankarske založnice i banknote koje banka ne isplaćuje metalom jesu papirni novac i podleže njegovim zakonima. Banknote, koje se me-

talom zamenjuju već i po svome poreklu bitno se razlikuju od papirnog novca. Papirni novac ponikao je iz državne nužde za srestvom plaćanja a banknota je postala usled potrebe saobraćaja espapa da se količina dobrog novca poveća. Banknota je srestvo za ubrzavanje razmene, za razviše proizvodnih snaga i uzdizanje proizvodnje espapa na viši stepen. Papirni novac je znak krize i nazatka.

Mi smo rekli da čak i papirni novac u pravnim granicama držan, može da bude koristan jer uštedjuje rad koji bi se upotrebio na proizvodnju novčanog metala, i sam nam taj metal ostavlja radi korisnije upotrebe u industriji. Ovaj zadatak banknota rešava mnogo racionalnije jer se ona mehanički povlači i izvlači na pijacu po potrebi, dok je papirni novac neelastičan.

Banknote povećavaju ne samo broj radnih snaga za proizvodnju upotrebnih vrednosti već poglavito povećavaju količinu prometnih novčanih srestava koja privredi stoji na raspoloženju. Količina novca na ovaj način se povećava mnogo brže nego što bi to bilo moguće proizvodnjom zlata. Time je oborena jedna važna prepona, koja je stajala na putu slobodnom razviću proizvodnje espapa. Jer svako povećanje proizvodnje povlači za sobom povećanje broja espapa koji treba da se razmene a usled ovoga nužna je veća količina prometnog srestva, novca. Količina espapa koji se razmenjuju raste ne samo usled porasta stanovništva i porasta radnih snaga. Ona raste i pri istom broju stanovništva ako se naglo smanjuje proizvodnja za sopstvenu upotreba a raste

rad za pijacu, rad espapa za prodaju. Novac je potreban samo espapskoj proizvodnji.

Puna espapska proizvodnja nastala je tek sa kapitalizmom. Njeno razviće u 16. i 17. veku moćno je potpomognuto prilivom ogramnih količina zlata i srebra iz Amerike u Evropu, čime se količina prometnog srestva jako povećala. Ovaj je priliv u toku 17. stoleća bio sve manji, ali su za to velike novčanične banke, koje su postale već u 18. veku, otvorila nova vrela, iz kojih se novac razlio u privredni život kao reka po suvoj njivi. Ovaj novac imao je tu prevagu što je radi njega bilo dovoljno uposliti nekoliko stotina radnika u nekoliko štamparija i litografija, dok bi se, da se iznadje i iskuje toliko zlata koliko prećanom prometu espapa novca treba, milioni radnika i milijarde vrednosti morale uložiti u rudokope. Sva zemlja da se razrije pa bi se jedva nalazilo toliko zlata koliko novca sve većem prometu neprestano treba.

Banknota je najzgodnije srestvo da se brzo i jeftino, fantastičnim brojnim skokovima povećava broj obrtnih novčanih srestava i zadovolji svaka, pa ma koliko velika potreba saobraćaja espapa.

Menica i ček.

Menica i ček.

Jednovremeno sa razvićem novčanica pronađene su metode, kojima se istina ne proizvodi nov gotov novac, ali se novac i vreme uštedjuju i novčani saobraćaj ubrzava, a time se isto tako razvija intenzitet proizvodnje espapa kao što se razvija ubrzanim prenosom espapa (komunikacijama). Naročito je bilo nužno ubrzati i olakšati inostrani saobraćaj. Jer preko granice se banknotom ne plaća, a zagranični promet postaje sve ogromniji. Ako bi se sve to plaćalo zlatom morale bi mnoge milijarde zlata neprestano putovati čas tamo čas ovamo preko granice. Prenosne teškoće i gubiteci pri sve većim daljinama izvoza i uvoza bile bi gotovo nesavladljive. Medjunarodni promet espapa ide u stotine milijardi, on raste mnogo brže nego proizvodnja zlata i danas nema tih količina zlata koje bi bile dovoljne da posreduju sav medjunarodni promet. Morao je i tu doći njegov zamenjenik.

Za medjunarodni promet stekla je veliki značaj menica, a za unutrašnji novčani promet ček. Pomoću njih je postalo moguće uzajamno izravnavanje potraživanja i u toliko je smanjen optičaj novca.

Mi smo govorili o depozitu (uštedjevini) kod banaka i rekli smo da je banknota postala na taj način što je pomoću nje sopstvenik raspolagao svojim depozitom (t. j. naredjivao kome i koliko od njega da se izda). Danas se depozitom raspolaze drugačije. Danas sopstvenik depozita izdaje ček, to će reći pismeni nalog svojoj banci da iz njegovoga depozita isplati nekome trećem licu iz-

vesnu sumu novaca. A ako taj, koji novac ima da primi, ima kod iste banke takodje depozit onda mu se isplata može da izvrši i bez novca! Prosto se u bančnim knjigama depozit jednoga smanji a depozit drugoga poveća. Taj posao se bankarskim jezikom zove žiro. U koliko je banka veća, u koliko je razgranatiji njen poslovni saobraćaj i veći broj njenih filijala u toliko će češće moći biti ovakvih obračuna. U Nemačkoj sve veće trgovačke i industriske kuće imaju depozite u glavnoj državnoj banci i vrše na ovaj način medjusobne obračune. Svi veći obračuni u opšte se ne vrše gotovim novcem već uvek putem žira, prepisom sa jedne stranke bankarske knjige na drugu. — »Godine 1910. na milijardu maraka poslovnoga prometa upotrebljavala je carevinska banka svega $\frac{1}{8}$ milijarde gotova novca. Na obrt od 100.000 maraka upotrebljavala je banka svega 500 maraka u svojim notama — sve je ostalo bio je prepis iz knjige u knjigu (Schulze Galvernitz-Deutsche Kreditbank).

Uz to se razvijaju obračunske ustanove u kojima se velike banke medju sobom obračunavaju za račun svojih klijenata i jedna drugoj isplaćuju samo višak (saldo ili bilans), ili i taj višak upisuju jedna drugoj po knjigama kao dug. Ili sve banke imaju depozite kod glavne banke i kad se uzajamno obračunaju daju jedna drugoj nalog za glavnu banku da izvrši prenos za račun jedne na račun druge. Sve banke recimo imaju depozite kod Narodne Banke u Beogradu. Ja imam depozit kod Srpske Banke u Sarajevu i plaćam nešto trgovcu koji ima depozit kod Ljubljanske Banke u Ljubljani. Ja njemu dam ček na moju banku, t. j. nalog da mu

isplati recimo 1000 dinara. On ne mora toga radi ići u Sarajevo već moj ček da svojoj banci u Ljubljani Ova njemu odmah poveća depozit sa 1000 dinara, a ček pošalje u Sarajevo. Ali ni otuda ne dolazi novac. Srpska Banka iz Sarajeva piše Narodnoj Banci u Beograd ili njenoj filijali u Sarajevu da sa njenog računa skine 1000 dinara a metne na račun Ljubljanske Banke. Ovi obračuni mogu još da se uproste. Primer ovaj pokazuje kako se ogromne isplate mogu da izvrše a da se ne samo zlato ne pokrene nego ni novčanice. Time se znatno smanjuje količina novca koja je radi podmirenja saobraćaja potrebna. Dobra bankarska organizacija, po mogućstvu jedna banka sa razgranatim filijalama vrlo je potrebna i vrlo korisna za brzo obavljanje cirkulacije espapa. Koliko je ogroman obracunski i žiro posao vidi-se iz ovih cifara, koje navodi Schulze Grevernitz. Nemačka carevinska Banka izvršila je isplata

	1891. milijardi	1913. milijardi
pomoću žira	81,0	379,2
obračun s drugim bankama	17,6	73,6
Svega . . .	98,7	452,8
Od toga u gotovom novcu .	24,3	43,4
Procenat gotova novca prema ukupnom obrtu. . .	24,7%	9,6%

Menica je nešto obrnuto ček. Cek je nalog da se isplati, dok je menica obećanje da će se određena suma novaca platiti određenog roka, lično obećanje da ću ja sam platiti, t. z. solo

menica, ili posredno obećanje u kome ja nalažem nekome trećem, Marku Pavloviću, da plati Jovanu Jovanoviću 1. decembra 1920. godine 1000 dinara. Ova druga menica potpuno je važeća tek kad je Marko Pavlović akceptira, t. j. kad svojim potpisom potvrdi da je primio moj nalog, da ga prizna i da će platiti. Tako se i taj nalog u menici pretvara u obećanje plaćanja.

U međunarodnom saobraćaju espapa potraživanja se naplaćuju najčešće menicama. Strani trgovci koji su kod nas kupili robu daju menice našim izvoznicama, naši trgovci koji kupe robu u inostranstvu daju svoje menice stranim izvoznicama. Naši trgovci, koji su dobili strane menice, odnesu ih u našu Narodnu Banku i dobiju za njih naš novac, ili im se to upiše kao gotovina na njihov depo, odbivši samo interes po menici do roka plaćanja, jer se te menice plaćaju obično 3 meseca od izdanja. Strani trgovci izvoznici, koji imaju menice naših trgovaca nose ih u njihovu Narodnu Banku, recimo grčku, i dobijaju grčki novac. Sad sve menice po kojima mi za ceo izvoz robe u Grčku potražujemo novac od grčkih trgovaca leže u našoj Narodnoj Banci, a sve menice po kojima grčki trgovci potražuju novac od naših za uzetu robu iz Grčke leže u Grčkoj Narodnoj Banci. U ime dve zemlje obračunavaju se svega dve banke. Jugoslavija ima da plati Grčkoj 100 miliona dinara u zlatu, Grčka Jugoslaviji 95 miliona dinara u zlatu. Dugove naših trgovaca naša Narodna Banka plaća tako što Grčkoj Narodnoj Banci pošalje za 95 miliona menicu grčkih trgovaca neka ih ona tamo naplati od njih, a samo višak duga u 5 miliona mora

platiti zlatom. I Grčka Narodna Banka šalje našoj za 100 miliona dinara menica naših trgovaca, koliko duguju grčkim trgovcima i naša Narodna Banka ima da ih naplati. Tako su u stvari iz naše Narodne Banke podigli naš novac prodajom stranih menica trgovci izvoznici, t. j. oni koji potražuju od inostranstva, a u nju su uneli naš novac trgovci uvoznici plaćajući svoje menice, t. j. oni koji duguju inostranstvu. Plaćanje preko granice izvršilo se ne zlatom nego menicama (devizama). Organizacija privrednoga života već se u veliko vrši i u društvu privatne proizvodnje i svojine.

Ali zlato ipak ostaje osnovica celokupne ogromne papirne zgrade što se na ovaj način diže u velikom novčanom saobraćaju i u zemlji i van zemlje. Udeo zlata u celokupnoj količini novca biva sve manji, i novčanica ima malo u saobraćaju prema onim sumama koje se sastoje samo iz naloga za plaćanje, obećanja za plaćanje i potraživanja po knjigama. Svi ovi nalozi, obećanja a potraživanja po knjigama vrše ulogu novca; svi su oni novcem izražene vrednosti espapa, ili novac koji čeka da se pretvori u espape.

Ma da je udeo zlata prema celokupnoj količini novca i novčanih oblika sve manji, apsolutno se povećava količina zlata svakogodišnjom proizvodnjom. Zlato ostaje merilo vrednosti espapa i svi drugi oblici novca novčanice, čekovi, menice, zapisi u bankarskim knjigama nisu ništa drugo do raznovrsni izražaji jedne sume zlata. Ma koliko ogromno bilo i važno se pravilo ovo papirno veličanstvo ono je savršeno potčinjeno diktaturi zlata. Svaki poremećaj u vrednosti zlata odmah poreme-

ćava sve papire. Papiri se uvek ravnjaju prema zlatu, čiji su zamenici i izražaji. To nikakva zemaljska sila, pa ni država ne može da izmeni, sve dok traje kapitalistička proizvodnja. Zlato je jedina sigurna osnovica kapitalističkoga poslovanja. Sve druge vrste novca u osnovi nisu ništa drugo do obećanja izvesne sume zlata i mogu kao novac služiti samo dotle dokle obećanja izdavaočeva zaista nešto vrede. Nestane li porenja tada se zaljulja sva papirna zgrada i preta da se sruši. Kreditni novac je osetljiv prema svakoj prevari, a s druge strane on baš stvara vrata fabrikovanju lažnog novca i prevarama svake vrste. Time se stvara nesigurnost, a u njoj cveta spekulacija.

Prividni kapital.

Prividni kapital.

Stanje nesigurnosti penje se do vrhunca kad se pored prividnoga novca razvio još i prividni kapital.

Novčani se kapital oplodjava na taj način što se uzajmljuje pod interes. U početku lihva (interes) je jedna vrsta iznude, iskorišćavanja rdjavog položaja dužnikova, i visina interesa zavisi od veličine nužde. Stvar se menja kad zajmovi postanu srestvo za proširivanje industrijske proizvodnje i kad pomoću njih dolazi do dobiti ne samo poveritelj nego i dužnik. Redovnost poslovanja i konkurencija donose sada redovnost i u veličini profita i u veličini interesa koji na pozajmljeni novac treba da se plaća. I pored posvednevnih malih kolebanja zna se kolika je prosečna interesna stopa i kolika preduzimačka dobit za solidan posao. Jednovremeno s tim postaje opšti običaj da se svaka suma novaca koja privatnima nije potrebna odnosi u banku i na nju se dobija interes. Za svest poslovnoga čoveka postaje tako prirodno da svaki novac donosi interes kao što drvo po prirodnoj nužnosti donosi plod. Kad se u svesti utvrdi da je novčani kapital nerazdvojan od interesa i da gde god ima novčanog kapitala tu mora biti i interesa, prirodno je smatrati i obrnuto da, gde god teče uredan interes tu mora da postoji i neki novčani kapital. Kad se zna kolika je interesna stopa i koliko se ukupno interesa plaća, onda se zna i koliki je uloženi novčani kapital. Kad jedno preduzeće daje godišnji prihod 10.000 dinara a normalna interesna stopa je 10% onda »znači« da je u njega uloženi novčani kapital od 100.000 dinara. Ali ako interesna

stopa padne na 5% a ovo preduzeće kao i ranije donosi 10.000 dinara, onda »znači« da je u njega uloženi novčani kapital od 200.000 dinara. Preduzeće »vredi« čas više čas manje s obzirom na kolebanje interesne stope i ako u njemu ostaje proizvodnja ista i godišnji prinosi isti.

Tako postaje nova vrsta vrednosti i nova vrsta kapitala, koji nisu proizvod nikakvoga rada već prost proizvod računanja. Taj kapital Marks naziva prividnim ili uobraženim. On se obično izražava hartijama od vrednosti. Ako se izvestan novčani prinos dobija na osnovu jedne hartije od vrednosti, akcije, zadužnice, založnice itd. to se ova hartija smatra kao potpuno samostalna vrednost, ona postaje espap i prodaje se i kupuje na pijaci kao i svaki drugi espap.

Prividni kapital nije nikakav kapital, ali iza njega može stajati stvarni kapital. Akcionari su uložili novac u industrijsko preduzeće i za taj novac kupljena su srestva za proizvodnju i radna snaga. Stvarni kapital jesu ta srestva za proizvodnju, zemljište, zgrada, mašine, sirovine i novac za nadnice. Akcionari su međutim za potvrdu dobili akcije i te akcije u njihovim rukama, koje nezavisno od fabrike kupuju i prodaju, jesu njihov kapital, prividni kapital. Stvarno bogastvo društva jeste u onome što postoji, bogastvo akcionarovo jeste u akciji. Prividni kapital se oslanja na stvarni kapital, ali mu se vrednost ne određuje vrednošću stvarnoga kapitala, već sasvim drugim faktorima.

Kolika će biti vrednost, t. z. kurs, akcija jedne fabrike? Kad se ona osnuje obično vrednost akcija je ravna stvarnoj vrednosti proizužeća. Uloženo je u njega recimo 100.000 dinara i podeljeno na

hiljadu akcija, svaka po 100 dinara. Akcije se kupuju i prodaju po 100 dinara, po njihovoj nominalnoj vrednosti, po vrednosti koja na njima piše. Ali preduzeće da zaradu (dividendu) 10% po akciji, dok se u zemlji svuda dobija novac po 5% pod interes. Tada će kurs akcijama preduzeća skočiti od 100 na 200 dinara, jer oni koji daju novac pod interes po 5%, dobiju na svojih 200 dinara 10 dinara interesa, a ako kupe akciju za 200 dinara kojoj je nominalna vrednost svega 100, dobiće opet 10 dinara prinosa jer toliko ta akcija daje. Padne li interesna stopa na 4% akcijama će vrednost skočiti na 225 dinara; popne li se interesna stopa na 20% vrednost akcijama će pasti na 50 dinara. Od ovoga skakanja i padanja kursa t. j. vrednosti prividnog kapitala, ne postaje društvo ni bogatije ni siromašnije jer je njegovo realno bogastvo u stvarnom kapitalu u mašinama, sirovinama i gradjevinama. Ali za privatnog kapitalistu fabrika i njena proizvodnja, mašine i radnici jesu trice koje ga se ne tiču. On lebdi nad kursom akcija jer povećanim kursom on na volšeban način stiče bogastvo a smanjenim kursom on se survava u propast i preti mu opasnost da pozna fabriku i znojavi rad u njoj.

Oni koji državi dadu novac na zajam dobiju obveznicu i po njoj vuču svake godine izvestan prinos. I ove su obveznice prividni kapital. I iz njih može ležati stvarni kapital, ako je država zajmom sagradila zgrade ili železnice. Ali će obveznicama biti ista vrednost i kad je država zajam potrošila na barut i izpucala. Interes koji država plaća sopstvenicima obveznica utvrđen je, recimo na 5% i ostaje sve do isplate duga stalan.

I ako je interesna stopa na pijaci manja ili veća to će i »vrednost«, kurs obveznica skakati ili padati. I obveznice ratnih zajmova su »kapital«, zbog toga što donose interes. Kakvu vrednost one predstavljaju? Nikakvu postojeću vrednost, već predstavljaju stvarne vrednosti koje je država za uzajmljeni novac uzela i odavno iništila.

Pri osnivanju akcionarskog preduzeća, naročito ako je ono u rukama kakve banke koja hoće da ga osnuje i proda akcionarima, vrednost akcija se određuje dividendom koja se očekuje i koju banka garantuje. Tako u formi osnivačke dobiti banke dolaze do ogromnih i brzih zarada. One zasnuju jedno industrisko preduzeće sa stvarno uloženi milion dinara. Ako preduzeće daje 10% dividende, a interesna je stopa na pijaci 5%, banka će proceniti vrednost gradjevina, zemljišta, mašina i t. d. na duplo pa će izdati akcija ne za 1 nego za 2 miliona i prodaće ih jer davaoci novca će dobiti svojih 5% i na taj način. Banka će međjutim zaraditi čitav milion dinara, uzeće sebi kao osnivačku dobit svu »preduzimačku dobit« — razliku između profita i interesa, koju bi preduzeće dalo sopstveniku.

Na ovaj način kad se stvarno uloženi kapital u preduzeće proceni više i izda više akcija lake su i moguće najgrublje prevare. Otuda su one najomiljeniji predmet spekulacije, koja besni na berzama gde se hartije od vrednosti prikupljaju.

Kreditni i novčani mehanizam današnjega načina proizvodnje sve je finiji i osetljiviji. S druge strane sve su veće opasnosti kojima je on izložen i sve veći njegovi potresi. Izgleda kao da ceo kapitalistički način proizvodnje mora najzad ući

u jedan opšti haos i opštu privrednu anarhiju, koje će nastati tek kad posle njegova sloma nastane socijalizam. Ali još u kapitalizmu javlja se protivdejstvo ovoj anarhiji poglavito razvićem banaka.

Centralizacija, prikupljanje bankarskog kapitala pod jednu upravu vrši se brže nego ma u kojoj drugoj grupi kapitala. Banke sve više postaju držaoci i upravnici celokupnoga društvenog novca, koji im privatni daju na raspolaganje. To zajedničko društveno novčano bogastvo banke razredjuju po granama proizvodnje i trgovine kako one hoće. U industriji i trgovini sve je manje sopstvenog a sve više uzajmljenog, od banke dobijenog kapitala. Pojedini kapitalist sve je više zavisn od svoje banke; banka se najpre samo obaveštava o svemu njegovom poslovanju, a po tom svoj uticaj povećava dotle da postane stvarni gospodar preduzeća.

Što je veća banka to je širi krug kapitalista koje ona kontroliše, to je više ona upoznata sa opštim stanjem jedne grane proizvodnje i time joj dana mogućnost i razlog da sve celishodnije i energičnije vrši uticaj na pojedince negde uskraćujući kredit, negde povećavajući ga. Time se ne onemogućavaju sve prevare i svaka špekulacija. Baš bankarstvo je i dalo najveća srestva i stvorilo nečuvene mogućnosti za špekulaciju svojim osnivačkim poslovanjima i mogućnošću da utiče i na interesnu stopu i na proizvoljno odredjivanje dividende u pojedinim akcionarskim preduzećima. Ali velike centralne banke su sve više u stanju da spreče svaku onu prevaru i svaku onu špekulaciju koja njima ne ide u račun, od koje ili ništa ne zaraduju ili koja im smeta poslu i pokolebava

njihovu moć. Zarada koju velike banke dobijaju od svoga redovnoga poslovanja raste tako naglo da se one odriču sitnih i rizičnih poslova i suzbijaju ih. Njih još interesuju samo velike špekulacije gde se potresa čitava privreda i države sa njom. Špekulacije velikih banaka jesu glavna pokretna snaga svetskog imperijalizma.

U novčanom saobraćaju između pojedinih kapitalističkih preduzeća nestaje sve više anarhije i slobodne konkurencije i na mesto njih dolazi despotija velikih banaka. Današnji kapitalistički način proizvodnje kreće se stalno između ove dve krajnosti: sve veće anarhije i sve veće despotije finansijskog kapitala.

Bilans plaćanja.

Pad vrednosti novca danas je opšta pojava u svima državama koje su u ratu učestvovala. Glavni uzrok tome padu jeste to što je od banknote stvoren papirni novac. Suviše izdane banknote ne konvertiraju se, ne promenjuju u zlato i za ceo iznos nepotrebnih nota smanjuje se vrednost svih izdanih nota. Na tome bi stvar i ostala kad se sa strane ne bi ništa kupovalo. Ali svaka zemlja mora da uvozi iz inostranstva i mora taj uvoz da plati izvozom svojih espapa a resto zlatom. Nemamo li dovoljno espapa za izvoz ni dovoljno zlata da platimo uvežene espape, tada moramo tražiti za naše novčanice novčanice druge države od bankara i menjača i tada će što god više stranog novca tražimo vrednost našega padati sve više. Kad inostranstvu imamo više plaćati nego od njega primati onda se veli da imamo nepovoljan, pasivan bilans plaćanja. Bilans plaćanja takodje utiče na kurs novca. To zna svaki lajik i ko danas raspravlja novčana pitanja misli obično samo na to da se povećanim izvozom a smanjenim uvozom robe može da reguliše vrednost novca. To jeste jedan uzrok pada vrednosti novca, ali nije najvažniji.

Odnos vrednosti našega novca prema inostranom novcu naziva se ekonomskim jezikom menični kurs. To je u stvari kurs novca, ali kako se u inostranstvo poglavito plaća menicom to se ovaj kurs našega novca naziva kursom naše menice. Menični kurs će biti nepovoljan, kad god je bilans plaćanja pasivan, t. j. kad jedna zemlja uvozi više espapa nego što izvozi a za taj višak nema drugih

kakvih tražbina iz inostranstva, na osnovu duga, profita na uložene kapitale u inostranstvu ili interesa na pozajmljeni novac.

Da bi stvar bila jasna izostavićemo posredovanje banaka u primeru. Jugoslavija i Italija recimo uzajamno trguju. Jugoslavija izveze u Italiju robe za jednu milijardu dinara a Italija izveze u Jugoslaviju robe za $1\frac{1}{2}$ milijardu dinara. Trgovci izvoznici iz Jugoslavije za svoja potraživanja vući će menice na uvoznike u Italiji (t. j. daće im nalog da plate i oni će taj nalog akceptirati, primiti) a izvoznici iz Italije vući će menice na uvoznike u Jugoslaviji. Najlakši način da platim moj dug u Italiji jeste da u Beogradu ili Zagrebu kupim menicu jednoga italijanskog trgovca i da je pošljem mome poveriocu u Italiju, a ovaj će tamo od meničnog dužnika dobiti novac. To mi je mnogo lakše nego da kupujem zlato pa da zlato u paketu šaljem, naročito ako je reč o velikim sumama novaca. Tako će isto i italijanski dužnici plaćati dugove u Jugoslaviji menicama jugoslavenskih trgovaca. I na jednoj i na drugoj strani kupovaće se dakle menice. Ali kako je Italija izvezla u Jugoslaviju više robe nego obratno to će za pola milijarde biti više menica jugoslovenskih nego italijanskih trgovaca. Sve talijanske menice vrateće se iz Jugoslavije ali pošto je Jugoslavija dužna Italiji još pola milijarde, to će u Italiji morati ostati pola milijarde jugoslovenskih menica. Italijanske menice će se više tražiti radi kupnine nego jugoslovenske, tražiće se više nego što ih ima da podmire potrebu jugoslovenskih trgovaca i otuda će im skočiti cena, kurs. Ali dokle može ova cena da skoči? Ako se banknote mogu kon-

vertirati za zlato, čim je kurs inostrane menice veći nego što bi bili troškovi oko ispraćaja zlata u inostranstvo, trgovac će u mesto kupovanja menica slati zlato. Kurs inostrane menice (devize) može dakle da skoči samo do zlatne tačke, t. j. kreće se samo u uskim granicama troškova oko izpošiljanja zlata iz jedne zemlje u drugu.

Ovo pravilo vredi za normalno vreme kad novčanična banka daje svakome zlato za novčanice. Ali čim razmena banknota i izvoz zlata postanu nemogućni tada nestaje svake granice za penjanje meničnog kursa. Cene inostrane menice ili inostranog novca kojim punovažno možemo platiti sa strane unešene espape, može da raste neograničeno i raste sve više u koliko više uvozimo nego izvozimo i za tu razliku potražujemo tuđe banknote za naše. Time raste i cena unešene robe.

Treba dobro razlikovati dva momenta koji utiču na vrednost novca. Jedan je izdavanje suviše novčanica. Usled toga pada vrednost novca prema svima espapima podjednako, bez obzira da li se u zemlji proizvode ili ne. Ako susedna zemlja nije izdala suviše novčanica njen će novac stajati skuplje nego naš baš i ako naš bilans plaćanja nije pasivan. Novčanica prema novčanici se najpre meri njenom unutrašnjom platežnom sposobnošću njenim opštim položajem prema espapima, faktom da li tih novčanica nije u saobraćaj pušteno odveć mnogo.

Drugi momenat jeste bilans plaćanja t. j. koliko jedan novac traži drugi da se za njega razmeni. Usled pada vrednosti našega novca prema inostranom kojim plaćamo suvišni uvoz espapa poskupice ne svi nego samo oni espapi koje mo-

ramo uvesti, dok, pod pretpostavkom da ih u zemlji ima dovoljno, i da ne mogu biti neograničeno izvoženi, espapi koje sami proizvodimo zbog pada kursa našega novca neće poskupeti. Nepovoljan bilans plaćanja može da pogorša inače rdjav novac koji je suviše izdan. A povoljan bilans plaćanja može da podiže kurs takvome novcu.

Inostranstvu se ima plaćati ne samo za uzete espape već i za primljene zajmove. U koliko su zajmovi veći u toliko se više, svake godine mora poslati otplata u inostranstvo. Zajmove iz inostranstva uzima država i druge javne ustanove, zatim privatna kapitalistička preduzeća, i najzad sav višak vrednosti koji inostrana kapitalistička društva iznose iz zemlje kao dobit na uložene kapitale u preduzeća u našoj zemlji, takodje kao dug inostranstvu pogoršava bilans plaćanja. Danas posle rata kad su se gotovo sve ratujuće zemlje prezadužile inostranstvu, plaćanje dugova izaziva tako ogromno potraživanje zlata ili stranog novca, da svaki bilans plaćanja mora biti pasivan do te mere da se podizanje vrednosti domaćeg novca ne može ni očekivati. Za zemlje sa slabo razvijenim proizvodnim snagama kao što je Jugoslavija, naročito kad je poplavi strani kolonizatorski kapital, savršeno će biti nemoguće balansirati bilans plaćanja, ako se ogromni ratni dugovi budu morali plaćati. Bez poništaja ratnih dugova vrlo su slabi izgledi na popravku kursa našeg novca.

2. Izvoz zlata.

Ministri finansija i bankari očekuju podizanje vrednosti novca samo od povećanog izvoza i suženog uvoza. Na tome putu mogu se pak učiniti

sudbonosne pogreške. Najvažnija stvar za svaku zemlju jeste podizanje proizvodnje. Čovečanstvo može iz opšte krize posle rata izaći samo povećanjem proizvodnje korisnih i potrebnih produkata i socijalnim promenama koje će obezbediti da proizvedena dobra služe zadovoljenju materijalnih, moralnih i intelektualnih potreba široke mase proizvođača. Socijalnim transformacijama koje mogu dovesti i do ukidanja novčanog sistema, mi se ovde ne bavimo. Pod pretpostavkom trajanja društva proizvodnje espapa sve su njegove krize vezane za to da li će se, kad i koliko povećati proizvodnja espapa. Samo se tako može smanjiti uvoz a povećati izvoz. Samo se tako da trajno poboljšati bilans plaćanja. Ali da bi se proizvodnja podigla ne sme se odmah misliti na ograničavanje uvoza i što veći izvoz, ne sme se radi brzog podizanja vrednosti novca upropastiti njegova budućnost. U industriskim zemljama proizvodnja je pala usled oskudice sirovina koje u velikim masama moraju biti uvezene. U poljoprivrednim zemljama oskudica mašinerije, koja treba da zameni stoku za kuću i rad, oskudica saobraćajnih sreštava i životnih potreba koje izrađuje industrija ili uspevaju pod inostrancem klimom i na inostranom zemljištu, tako je velika, da se pre svega mora izvršiti ogroman uvoz iz inostranstva, uvoz koji će za nekoliko godina trajno nadmašavati izvoz. Tu su izgledi za popravku valute vrlo slabi. Do brze i osetne popravke može da se dodje samo radikalnim poništajem suvišnih novčanica u zemlji i velikim inostranim dugoročnim zajmovima, kojima bi se platio uvoz.

U kapitalističkom svetu nema međunarodne solidarnosti. Odnosi medju državnim privrednim

celinama tu su isti kao izmedju pojedinaca. Ni jedna celina koja je u privredno povoljnijem položaju neće žrtvovati ništa radi pomoći drugoj. Teško da će doći do ostvarenja i najosnovnije stvari: međunarodne organizacije za raspodelu oskudnih svima neminovno potrebnih artikala. u prvome redu uglja, i stvaranja međunarodnog instituta za raspodelu kredita. Do inostranih kredita za dugu periodu vremena vrlo će se teško dolaziti.

Pod ovakvim prilikama svaka država će pametno uraditi ako zlatom koje ima bude što više plaćala uvoz potrebnih espapa iz inostranstva. Zlato koje nije preko potrebno industriji već leži kao podloga novčanicama u kasama države ili banaka i kao luksus kod pojedinaca, može najvećim delom bez štete biti izveženo za nabavku espapa nužnih podizanju domaće proizvodnje. Najgrublja zabluda je novčana teorija koju su stvorili bankari i po kojoj je zlato svetinja u koju se ne sme dirati. Sa svim se može priznati da je zlato osnovica celokupnog novčanog sistema i kao merilo vrednosti i kao svetski novac, pa ipak ne biti glup obožavalac zlata.

Čuvanje zlata počiva na lažnom rezonovanju da vrednost novčanica zavisi od veličine njihova pokriva, a ne od odnosa izmedju količine novčanica i količine espapa u saobraćaju. Zlato u stvari nije tu da drži vrednost banknota na izvesnoj visini nego je ono rezervni fond za plaćanje dugova u inostranstvu, koji se ne mogu da izmire izvozom drugih espapa. Glavni zadatak zlata baš i jeste da domiri (dokusuri) bilans plaćanja.

Na svaki način da država koja nema zlatnih rudokopa ne može trajno izvoziti zlato radi ku-

povine drugih espapa jer bi ga potpuno izgubila, što ne sme biti. Ali jednom u izvanrednim prilikama, može bez štete dobro da se zagrabi u kase i da se prinudno otkupe za banknote zlatni luksuzni predmeti, pa i druge dragocenosti. Rezervni fondovi i služe baš ovakvim ciljevima. Glup je onaj vojskovođa koji svoju rezervu rano utroši. Ali je još gluplji onaj koji je trajno čuva i dopusti da se bitka bez nje odlučuje. Jer ako zbog toga bitku izgubi slaba mu je uteha što ima rezervu da mu obezbedi povlačenje. I ako je za države bilo ikad nužno da za inostrane nabavke upotrebe svoje zlatne rezerve, to je slučaj danas kad je mnoge od njih rat ostavio u punoj pustoši.

Upotreba zlatnih rezervi pod državnom kontrolom za inostrana plaćanja bilo bi jednovremeno moćno srestvo da se reguliše uvoz. Zabrana uvoza dovela bi do nepotrebnih i opasnih međunarodnih sukoba (visoke carine, koje su ravne zabrani jesu najveći zločin koji jedna država vrši prema svojoj privredi) Ali regulisanje uvoza je vrlo potrebno. Kreditima treba olakšavati uvoz srestava za proizvodnju, nasušnih životnih potreba i potreba za kulturni socijalni život, a suzbijati luksus. Prema planu za privrednu obnovu (jer medju privrednim granama postoji kontinuitet i proporcionalitet, dakle organska veza te se one po izvesnom redu moraju podizati), koji svaka pametna državna uprava treba da ima, treba i u uvoz srestava za proizvodnju i sirovina sa strane uneti izvestan red. Kaos u privredi može se srediti samo tako ako država reguliše sav uvoz i izvoz i raspolaže svim zlatom i inostranim vrednostima koje u zemlju udju, i ako u zemlji takodje reguliše proizvodnju naturivši

naročito poljoprivredi savršenije metode rada i zajedničku obradu svega seoskog imanja uz zajedničku upotrebu mašinerije i radne snage. Na ravnoj meri stoji stroga organizacija narodne ishrane.

Ne treba se bojati da će se zlata suviše izvesti ako se na ovaj način dopusti njegov izvoz. Opasnost je na protiv da će moći biti izveženo odveć malo. Svakoj zemlji za njen novčani stabilitet potrebna je samo jedna ograničena količina zlata. Natrpati mnogo zlata, koje će beskorisno ležati, ili kružiti u saobraćaju mesto banknota i lizati se, to je suva šteta. Malo je država koje su se u ratu sačuvale i imaju veći izvoz nego uvoz. Ako bi sve države koje imaju manjke ovim državama sa aktivnim bilansom plaćanja mesto espapa dale zlato, one bi brzo bile zasute zlatom za koje same ne bi znale šta će sa njime. Skandinske države za vreme rata dobijale su zlato za svoje proizvode i od Engleske i od Nemačke i od Rusije i prepunile svoje kase zlatom. Ali one same ni za zlato nisu mogle kupiti u inostranstvu što im treba, naročito ugalj i druge rude te su morale uslovljavati svoj izvoz davanjem u zamenu ne zlata, nego izvesnih espapa. To isto bilo je i sa Švajcarskom. Zlato se ne da jesti, i ma koliko zlata bilo, ono vredi samo za to što se za njega drugi espapi, koji su za život nužni, mogu kupiti. Samo za sebe ono je niske upotrebne vrednosti. Ako bi se svuda forsirao izvoz zlata vrlo lako može nastupiti na veliko čudo bankara i zvaničnih finansijera da se nadju države koje će zabraniti dalji uvoz zlata u svoje granice. Dotle dok te zabrane još ne postoje sve zemlje kojima su potrebne

životne namirnice, sirovine i ostala sredstva za proizvodnju u toliko će pametnije biti u koliko brže i energičnije upotrebe svoje zlato za sve nabavke.

**Izjednačenje zlata
i novčanice.**

Izjednačenje zlata i novčanice.

1. Poništaj nepotrebnih novčanica.

Smatrajući izvoz zlata korisnim ne mislimo da treba zavesti papirno važenje (novac). Zlato je u svakoj zemlji osnovica celokupne novčane zgrade, ono je kao merilo vrednosti i kao svetski novac nezamenljivo. Ali ni malo nije nužno da u unutrašnjem prometu u zemlji kruži zlato i da ga svako kome se to dopadne može zamenjivati za note i držati zatvoreno. Celokupan promet na unutrašnjoj pijaci može da se vrši banknotom ili papirnim novcem. To je izobiljnim iskustvom u toku rata dovoljno dokazano. Da bi novčanice mogle potpuno zameniti zlato i biti mu po vrednosti ravne nužno je da ih na pijaci ne bude više nego što saobraćaju treba, i drugo, da se za nabavke iz inostranstva za potrebe industrije i druga nužna plaćanja ima dovoljno zlata, koje bi se zamenjivalo za banknote uvek po stalnome kursu.

Da se novčani problem ovako reši nužno je u zemlji imati zlato i druge vrednosti, koje predstavljaju zlato (strani novac i sva potraživanja iz inostranstva) pod što koncentrisanijom upravom. Ali je ludu radi uobraženog osiguranja nota umrtviti i zatvoriti u podrumu banaka ogromne gomile zlata. Note će biti osigurane ne tim zlatom što leži već skladnim smanjenjem njihovoga broja. A zlatom i organizacijom uvozne i izvozne trgovine valja zaprečiti da nepovoljan bilans plaćanja ne obara inače potpuno solidnu novčanicu. Za ovo su potrebne državne uvozne i izvozne centrale koje će ostvarivati generalni plan o ishrani i privrednoj obnovi, obračunska centrala koja će prikupljati sav

strani novac i strana potraživanja, rekvizicija svega zlata i njegova upotreba samo za ciljeve centrala. No tim delom problema mi se ovde ne možemo baviti.

Obratićemo pažnju na drugi deo: kako da se novac popravi uklaňanjem suvišnih novčanica iz prometa? Ma za kakvo se rešenje tu odlučili prva nužna pretpostavka jeste da se prestane sa svakim daljim izdavanjem papirnih novčanih oblika, pa zvale se one čist papirni novac, nekonvertabilne banknote ili založnice založnih banaka. Novčanica u svima zemljama ima već i suviše u saobraćaju i ne treba izdavanjem novih zlo stanje samo pogoršavati.

Stručnjaci i praktičari izmislili su mnogo raznih načina kako da se, kad prestane izdavanje novih novčanica, predje iz papirnoga u zlatno važenje. Ali svi ti načini u glavnom se uvek svode na dva. Prvi je: na brži ili na laganiji način postepeno podizati vrednost postojećim novčanicama, dok im se ona ne izjednači sa zlatom. Drugi je: ne podizati im vrednost u opšte nego odnose vrednosti koji danas postoje prosto utvrditi, fiksirati kao stalne i reći: krune neka ostanu, ali od sad pa za uvek 4 krune ravne su jednom zlatnom dinaru.

Kod prvog načina, gde se vrednost postojećih novčanica hoće da podiže, najradikalnije rešenje bilo bi da se sve nepotrebne, suvišne novčanice prosto povuku iz saobraćaja. Kako? Ako u saobraćaju ima 6 milijardi novčanica, a treba ih svega 1 milijarda tada će se štampati 1 milijarda novih novčanica, stare oglasiti za nevažeće i sopstvenicima zameniti prosto 1 novu za 6 starih. Kako bi se na ovaj način vrednost novim novčanicama podigla

to sopstvenici novca ne bi bili oštećeni. Ako ja novom novčanicom od 10 kupim ono isto što sam predje kupovao starom od 60 ja nisam ništa oštećen kad mi sve stare budu zamenjene novima po vrednosti 1:6. Ali šteta leži u tome što sve stare novčanice nisu trajno imale ovako nizak kurs kao danas. Sopstvenici espapa, koji su pre 4 godine svoje espape prodali za krune i sopstvenici espapa koji su ih danas prodali za krune biće u sasma različitom položaju. Jer dok su espapi ostali po vrednosti nepromenjeni, ili vrlo malo promenjeni, vrednost krunama je za 4 godine jako pala. Skorašnji prodavac espapa koji je espap prodao za mnogo kruna zamenom starih kruna novima neće ništa izgubiti, dok će davnašnji prodavac espapa koji ih je prodao za malo kruna, izgubiti vrlo mnogo, možda svih 5 od 6 novčanica koliko sada ima da da jednu. Otuda stari prodavci espapa traže naknadu za gubitak. Bilo bi vrlo teško odrediti vremensko poreklo novčane svojine svakoga pojedinca i pronaći koliko je on stvarno oštećen delimičnim poništajem starih novčanica.

Ima druga jedna činjenica o kojoj treba voditi računa: to je ukupno novčano bogastvo kojim pojedinci raspolazu. Sopstvenici manjih suma novaca do njih su došli obično ličnim napornim radom, dok su velike sume mahom plod spekulacije i predstavljaju ratnu dobit. Dalje, materijalni položaj pojedinaca sasma će različito biti pogoršan ako i onome koji ima 600 kruna poništite 500 i ostane mu samo jedna stotina i ako onome ko ima 6 miliona poništite 5 a njemu ipak ostane ceo jedan milion. Stoga je pravičan zahtev da se poništaj ne vrši prema svima u istoj srazmeri

već da se manje sume u manjoj srazmeri nište, a veće u većoj. Sume, recimo do 5000 kruna trebalo bi isplatiti po punoj vrednosti, krunu za dinar, do 10.000 kruna poništiti 10%, do 30.000 poništiti 20% i t. d. tako da se sume, recimo od preko 1 miliona kruna uništavaju potpuno i za njih se ne daje nikakva zamena, Tako bi teret poništaja u glavnome pao na velike sopstvenike novca, dok bi mali sopstvenici, masa naroda, koja je napornim radom došla do nešto uštede bila pošteđena od velike štete.

2. Teret poništaja nepotrebnih novčanica.

Prethodno se postavlja opšte pitanje: na čiji teret treba da padne poništaj suvišnog papirnog novca, da li na teret cele narodne zajednice, ili na teret sopstvenika novca. Ovo pitanje je pitanje klasnih interesa i odlučiće se onako, kako u kojoj zemlji koji klasni interes prevlada. Sopstvenici novca, u prvom redu veliki sopstvenici organizovani u bankama, traže od države potpunu isplatu papirnog novca dobrim novcem. Vrednost novca je pala usled rata a za rat je država kriva. Otuda neka država zaključi zajam u inostranstvu ili neka od ratnog protivnika iznudi naknadu štete, pa taj novac upotrebi da isplati domaći papirni novac. U našoj državi recimo ima oko 8 milijardi kruna, koje treba povući i zameniti sa oko 1 milijardu dinara. Tada treba poništiti 7 milijardi kruna. Država neka uzajmi ili neka iznudi od Bugarske, Austrije, Ugarske 7 milijardi u zlatu ili u espapima pa neka to da u zamenu sopstvenicima naših kruna. Široki pak slojevi naroda koji nemaju velike

gomile kruna na to vele: velike se ratne oštete ne mogu dobiti. A ako se i dobiju njima treba pokriti prvu i glavnu nuždu, oporaviti industriju, zanat i poljoprivredu, uspostaviti saobraćaj, sprečiti akutnu glad usled besposlice, prihvatiti žrtve rata koje umiru u mesto naknade nagomilanom ratnom bogastvu, koje je u opasnosti da se nešto smanji. Pravi li se veliki inostrani zajam radi isplate sopstvenika papirnog novca taj zajam treba vraćati inostranstvu. Teret će u vidu poreza opet pasti na ceo narod. Oni koji su duge godine rata gladovali u oskudici, kojima su deca, roditelji i staratelji izginuli, koji su svoje zdravlje, telo i radnu sposobnost izgubili, treba kroz desetine godina da vraćaju zajmove kojima se do poslednje pare obeštećuju ratni bogataši.

Treći predlog ide za tim da, ako država neće dati potpunu naknadu sopstvenicima papirnog novca ona neka im da bar sva svoja imanja. Ova će se imanja prodati i iznos te sume dati svakome srazmerno količini novca koji ima. Ili bar neka država da sav prihod sa svojih dobara, pa se onda na ime toga prihoda može načiniti zajam u inostranstvu i za iznos zajma isplatiti sopstvenici papirnog novca, ili se najzad ovaj prihod od državnih dobara može upotrebiti za postepeni iskup papirnog novca. Ako recimo od 8 milijardi kruna treba poništiti 7 milijardi, neka se ne ponište svih 7 nego 6, neka se sopstvenicima novca da u mesto jedne dve milijarde dinara, neka dakle mesto papirne krune dodje papirni dinar, pa suviše dinare neka država povlači lagano u koliko pristiže prihod sa njenih imanja. Time se mesto više rdjavog stvara drugi manje rdjav papirni novac, sav pri-

vredni i državni život drži se u neizvesnosti i izlaže spekulaciji, ali sopstvenici novca profitiraju jer uzimaju sebi sav prihod sa državnih dobara.

Protivu ovoga rešenja govore razlozi da su posle rata državne potrebe i državne dužnosti tako velike da državna imanja i dohotke treba ne oduzimati i smanjivati već trajno povećavati. Već samo staranje za mnogobrojne žrtve rata, a da ne pominjemo kulturne, ekonomske i socijalno-političke dužnosti države, izaziva takove troškove da to ima da proguta čitave mirnodopske budžete.

Teret poništaja papirnog novca treba da padne na sopstvenike novca s tim da poništaj bude ne srazmeran nego da progresivno raste sa većom sumom, tako da sopstvenici malih suma ne izgube ništa, sopstvenici manjih suma da izgube srazmerno manje nego sopstvenici većih suma.

3. Postepeno podizanje vrednosti novca ili brzo rešenje.

Ima jedna metoda koja ništa ne košta, a njome se vrednost papirnog novca postepeno diže. Prosto ne treba ništa raditi, nego samo ne puštati u saobraćaj nov papirni novac.

Porastom stanovništva i razvićem radinosti rašće iz godine u godinu količina espapa koji na pijacu dolaze radi razmene. Time će rasti i potreba za novcem. Ako se količina novca ne povećava onda će mu iz godine u godinu vrednost sve više rasti dok najzad ne dostigne vrednost zlata. Ovako su uradile sjedinjene severoameričke države posle velikih gradjanskih ratova koji su trajali od aprila 1861 do maja 1865 godine. Za to vreme

su se državni izdaci popeli od 68 miliona dolara na 1900 miliona (oko 8 milijardi dinara) Do prihoda se dolazilo povećavanjem poreza, zajmovima i izdavanjem papirnog novca (nazvanog Greenbaks-zelena ledja — po tome što mu je zadnja strana bila zelena), a godine 1864 izdano je već 415 miliona dolara. Vrednost novca je zbog toga stalno padala a cene espapa skakale. U julu 1864 godine iznosila je ažiya na zlato 185 procenata.

Posle rata pokušalo se ne od jednom već postepeno da se umanja broj zelenjaka. Svakoga meseca povlačena su iz saobraćaja po 4 miliona dolara. Ali ovaj način rada naišao je na otpor te je napušten i od 1868 broj zelenjaka ostao je isti. On je tada iznosio 328 miliona dolara. Vrednost ovoga papirnog novca rasla je iz godinu u godinu i posle 15 godina, 1879. papirni i zlatan dolar bili su jednaki po vrednosti.

Ni jedna današnja država ne može se uadati da će posle rata doživeti tako nagli razvitak kao što su ga tada imale severoameričke države. Rat su tada vodile severne države sa slobodnim seljaštvom i dosta razvijenom industrijom protiv južnih država u kojima je vladalo ropstvo. Pobeda severnjaka otvorila je slobodnim seljacima ogromna zemljišta koje su i pored površne obrade i bez djubrenja donosila obilan plod. Polje rada se na široko otvorilo i mnogobrojni naseljenici sa sviju delova sveta pojurili su u Ameriku. Baš u periodu od 1864—1879. Evropa je bila preplavljena američkom pšenicom i mesom. Od 1860—1880 porastao je broj stanovnika severne Amerike od 31 na 50 miliona, udvojio se broj seoskih gospo-

darstava od 2 na 4 miliona a proizvodnja pšenice skočila od 173 na 499 miliona bušela.

Za takav polet u Evropi nema uslova, ni puste plodne zemlje ni priliva ljudi. Na protiv svuda će nastati ograničavanje poradjanja koje je do rata samo u Francuskoj bilo narodni običaj. Iz Evrope će se izvesno više radnih snaga iseliti nego što će se doseliti. Jedina zemlja u Evropi koja može imati i koja će imati razvitak sličan razviću Amerike posle gradjanskog rata jeste Rusija.

Lagano i bezbolno Evropa ne može urasti u svoj papirni novac, koga je navukla mesto tesnog zlatnoga pancira, kao što lagano i bezbolno ne može urasti u socijalističko društvo.

Da li bi bio za preporuku prvobitni američki način rada, da se svakoga meseca iz saobraćaja povlači izvesan broj novčanica i da se tako novcu postepeno podiže vrednost? Time bi se izbegli potresi u privrednom životu, koje nagle promene vrednosti novca neminovno moraju da povuku za sobom. Ali i u Americi je ovaj način rada napušten jer je naišao na vrlo veliki optor. Mi smo još ranije govorili o tome da ima društvenih redova kojima je u interesu da vrednost novca pada, dakle da cene espapa poskupljuju. Cene koje skaču to su papirne cene za našu zemlju, za unutrašnjost, dok zlatne cene za svetsku pijacu ostaju nepromenjene. Kako nadnice ne rastu u istoj srazmeri kao i cene espapa, to će one stvarno biti manje u zemlji sa papirnim važenjem nego u zemlji sa zlatnim važenjem. Kapitalistima su na taj način troškovi za proizvodnju manji i padanje vrednosti papirnog novca daje im povlasticu prema inostranim konkurentima kao god što

im to daje zaštitna carina. Dalje dužnici, naročito oni čiji su dugovi dugoročni, imaju interesa u padu vrednosti novca, jer će za bolji novac koji su uzajmili imati da vrate gori. Raste li vrednost novcu onda se postiže obrnuto dejstvo i u pogledu na radničke nadnice i u pogledu na dugove. U Americi, koja je tada bila u punom jeku zaštitnih carina pobunili su se protiv podizanja vrednosti novca državnim sredstvima i industrijalci a i seljaci koji su načinili dugove u lošem novcu a treba da ih vraćaju u sve boljem. Radnici su imali dobiti od podizanja vrednosti novca i padanja cena esapapima, jer se njihove nadnice ne menjaju tako brzo i lako kao ove cene. Ali u to vreme radnici nisu imali saznanja o svojim klasnim interesima, smatrali su sebe ili kao buduće industrijalce ili kao buduće seljake, pa su i u politici prosto pristajali za njima.

Danas to u Evropi neće biti tako lako. Za radnike je skupoća veliko zlo i oni će naravno težiti za obaranjem cena esapapima.

Ali radnici izvesno neće dopustiti da se veštačko penjanje vrednosti novca vrši novim opterećivanjem države pa posredno i radništva. Teret na državu pada pa ma u kojoj formi ona povlačila papirni novac, bilo zajmom u inostranstvu, bilo davanjem novca iz državne kase, bilo ustupanjem državnih dobara, jer teret toga pada na poreske obveznike i na kraju krajeva na radničku klasu. A ko će brzo videti stvarne koristi od porasta vrednosti novca? Svakako ne radnici. U privrednom neredu koji je rat ostavio, u oskudici i besposlici slab je privredni pritisak koji mogu da vrše radničke organizacije i radničke nadnice jedva će

stizati minimum za egzistenciju. Ali poboljšanje vrednosti novca moglo bi obogatiti samo ratne bogataše i poveritelje bilo države, bilo privatnih. Duplira li se danas vrednost novca, njihovo se bogastvo samo od sebe duplira. Otuda, u koliko se vrednost novca podiže smanjivanjem broja novčanica, ne smeju se upotrebljavati državna sredstva ni državna dobra da se te umrtvljene novčanice nadoknadjuju. Naknada je sopstvenicima potpuno dovoljna u povećanoj vrednosti onih novčanica koje su im ostale. Ako sopstveniku koji danas ima 3 miliona kruna date 1 milion dinara on neće biti oštećen jer će za milion dinara kupiti isto ono što bi kupio za 3 miliona kruna. Ali ako mu nared milion dinara date još dva miliona u državnom imanju ili u obveznicama državnog duga onda ste njegovo bogastvo prosto triplirali. Protiv ovakvih pokušaja rešavanja novčanog pitanja mora se odlučno ustati.

Stara caristička Rusija dala je jedan osobeni primer kako da se na drugi način stvori saglasnost između papirnoga i zlatnoga novca.

Ratovi protivu revolucionarne Francuske i protivu Napoleona prinudili su Rusiju da izda ogromne količine papirnog novca. Vrednost mu je zbog toga jako pala. Godine 1815. 100 srebrnih rubalja vredile su 426 papirnih. Posle rata činjeni su pokušaji da se lagano povlači prenamogilani papirni novac. Ali za to je ubrzo nestalo sredstava. Jedva se uspelo da se kurs papira prema srebru snizi na 350. I tu se moralo stati: Izlaza drugog nije bilo nego da se ovo stanje prizna i fiksira. Tako je godine 1839. naredjeno da se u buduće 350 papirnih rubalja imaju trajno računati kao

100 srebrnih rubalja i tako će se zamenjivati i u državnoj banci. Time nije nestalo razlike između metalnih i papirnih cena, ali je između njih uspostavljen jedan trajan odnos. Time je nestalo suvišnog papirnog novca koji je stvarno za $2\frac{1}{2}$ puta svoje vrednosti bio poništen, jer kad 350 rubalja u hartiji vrede 100 srebrnih onda u stvari 250 papirnih rubalja ne vrede ništa. Zaostale rublje više nisu bile papirni novac, kome se cena svaki čas koleba, jer se obredjuje potrebom pijace, količinom vrednosti čiju razmenu treba da posreduju, već su te zaostale novčanice postale u prometu prosti zamenici srebra, koje kao espap ima svoju unutrašnju trajnu vrednost.

Ovom metodom, pobijanjem vrednosti, devalvacijom, prosto se utvrđuje stanje koje postoji. To ne košta ništa ni državu ni poreske platce. No ova mera može biti samo privremena. Bila bi besmislica trajno zvati rubljom parče hartije koje vredi samo jednu trećinu rublje. Stari novac ima biti povučen iz optičaja i zamenjen novim. A kako je novi novac po vrednosti ravan metalu i zastupa metal to se stare $3\frac{1}{2}$ rublje u hartiji zamenjuju za jednu novu opet u hartiji. Tako je u Rusiji i uradjeno u periodi od 1841—1843. godine. Čemu je služilo ono utvrđivanje odnosa između vrednosti metala i hartije? Ničemu! U suštini stvari bilo je da je u Rusiji tada u saobraćaju bilo $3\frac{1}{2}$ puta papirnog novca više nego što ga je trebalo. Nepotrebne novčanice su prosto oglašene za nevažeće i poništene ne na trošak države nego na trošak sopstvenika novca. Svaki je mesto stare $3\frac{1}{2}$ dobio novu jednu rublju. Austrija je, posle Napoleonskih ratova god, 1809. na isti način poništila svoj pa-

pirni ratni novac isplativši za 6 starih kruna 1 novu.

Devalvacija će naravno naići na veliki otpor. Njom se najbrže dolazi do urednoga stanja, stvara se jedno stabilno merilo vrednosti, koje je privrednom životu jako nužno, uspostavlja jednakost između cena na unutrašnjoj i međunarodnoj pijaci, uklanja se mnogo lažno bogastvo i ukida brutalna spekulacija koja danas vlada. Ako se još uz to poništaj izvede progresivno, tako da veće sume budu energičnije poništene radi oslobodjenja manjih suma onda će se dobiti jedino radikalno i jedino pravično rešenje. Naravno da će veliki sopstvenici novca, ratni dobitnici bankari, menjači itd. energično ustati protivu takvog rešenja novčanog pitanja ne mogući za to navesti nikakav drugi razlog do svoj grubi interes.

Ozbiljno se postavlja samo jedino pitanje: kako da se uredi plaćanja dugova ugovorenih u starome novcu novim novcem. Na svaki način da se tu ne sme jedna strana koristiti na račun druge. Ako se bude težilo da se novcu postepeno podiže vrednost onda će svi dužnici biti u trajnoj šteti jer će boljim novcem morati vraćati dugove primljene u gorem novcu. Ali ako se brzo i radikalno uspostavi odnos vrednosti staroga i novoga novca, ako na pr. 8 kruna vrede 1 zlatan dinar onda se samo po sebi razume da će dužnik koji se zadužio 1600 kruna, kad krune budu povučene imati da vrati 200 dinara.

Valutno pitanje, kao što smo videli nije samo stručno pitanje, ali isto tako nije ni prosto pitanje klasnih interesa. Onaj ko ga rešava mora da poznaje zakone novčanoga saobraćaja i o njima da

vodi računa. U koliko se ti zakoni više poštuju u toliko će interes privredne zajednice doći do potpunijeg zadovoljenja. Ali kako je danas moguće da se pojedinci pa i čitave društvene klase bogate na štetu privredne celine to se pitanje interesa ističe napred. Novčano pitanje zbog toga postaje političko pitanje i oko njegovog rešavanja odigrće se jedan deo klasnih borbi u svima zemljama pa i kod nas. Radničkoj klasi može služiti kao zadovoljenje i kao potstrek u borbi da ono rešenje, koje odgovara njezinim klasnim interesima jeste jednovremeno rešenje koga zahteva i nefalsifikovana ekonomska nauka i uredan privredni život u kapitalističkom načinu proizvodnje.

Drugi praktični deo ove knjige, koji govori o rasporedu postojeće veličine novca, o upotrebi ratne štete i rešenju pitanja ratnih dugova štampan je zasebno i to pre ovoga dela. Čitaocima koje celo pitanje novca interesuje preporučujemo da ga nabave.

32667